

Ўткир ҲОШИМОВ

ҲИКОЯЛАР

Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент - 2002

ХАЁЛЛАРГА БЎЛАМАН ТУТҚУН...

«Кўрмай десам, кўзим кўр эмас,
Юрмай десам, оёғим бутун.
Аммо қалблар ортиқ жўр эмас,
Хаёлларга бўламан тутқун».
Миртемир

У кетди... Япроқлари оқшом шабадасида оҳиста силкиниб турган бир туп ўрик тагидан бурилиб ўтди-ю, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашойи кўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган қизил сумкачасинигина кўриб қолдим. У кетди... Қулоқларим остида анҳорнинг қикир-қикир кулгиси-ю, хўрсинишга тўлган қиз йиғиси қолди.

У кетди-ю, кўз ўнгимда изтиробга тўлган, ҳам яқин, ҳам узоқ сиймоси қолди.

...Кўзларимда ёш қалқидими?! Йўқ-йўқ, ахир нега энди? У кетди. У кетди-ю, хаёлимда ҳам ширин, ҳам аччиқ, ҳам қувноқ, ҳам аламли узуқ-юлуқ хотиралар қолди...

...Ўшанда мен биринчи курсда ўқирдим. Биринчи имтиҳонни топширган эдим. Қизиқ, ёшлик экан-да! Биринчи курс талабаларининг ҳаммасида бўладиган одат менда ҳам бор эди. Ўзимни жуда билимдон, юқори курсдагилардан ҳам, гоҳо домлалардан ҳам кўпроқ нарсани биладиган киши ҳисоблардим. Ҳа, мен мағрур эдим. Бунинг устига биринчи имтиҳондан аъло баҳо олдим. Мен шод эдим, аллақажарга учгим, баланд-баланд парвоз этгим келарди. Гавжум йўлкалардан бораркан ман, ҳеч кимни кўрмас, ҳеч нимани сезмас эдим.

Троллейбусга чиқдим. Бўш ўриндиққа ўтириб китоб варақлай бошладим. Китоб ўқирдим у сатрлар мазмунини ўзим ҳам тушунмасдим. Хаёлларим олисларга етаклаб кетарди мени.

Ёнимга келиб ўтирган қизга парво ҳам қилмабман. Бир вақт у пиқ этиб кулиб юборди.

- Одамга қарагингиз ҳам келмайдими, Эркин ака? Чўчиб ўгирилдим.

- Ие, Холида... — хижолатдан қип-қизариб кетган бўлсам керак, Холида яшнаб-яшнаб кулиб юборди.

Ноқулай аҳволда илжайиб, унга разм солдим. Ҳеч ўзгармабди. Доим ниманидир кутгандай болаларча жавдираб турувчи чарос кўзлари ҳам, чехрасига аллақандай соддаликками, бўшангликками ўхшаш ифода берувчи қалинроқ лаблари ҳам ўзгармабди. Бу ўша Холида эди. Бундан ярим йилча аввал ўзим билан бир партада — ўрта мактаб партасида ўтирган Холида эди. Ҳеч ўзгармабди... фақат мени «ака» деб атаганига ҳайрон бўлдим. Мактабда бўлса ҳар доим «Ҳе бола» деб чақирарди, шайтон қиз!

Хаёлимни йиғиштириб олмасимданок Холида яна ҳужумга ўтди:

- Жа, талаба бўлиб... а? Ўқишлар яхши кетяптими?

- Ҳм, — дедим сўзимнинг ярмисини ютиб. Мен уни «сиз»-лашимни ҳам, «сен»лашимни ҳам билолмай, бир зум истиҳола қилиб турдим-да, фақат, гапириш учунгина сўрадим: -Сиз қаерда ўқияпсиз, Холида?

Билмадим, Холида саволимни эшитмадими ёки эйтибор бермадими, юзини четга буриб, у

ёқ-бу ёққа аланглай бошлади. Олдинроқда турган аёлни чақириб жой берди. Мен ҳам дарров туриб кетдим. Икковимиз ёнма-ён туриб, анчагача жим кетдик. Кейин Холида яна аввалгидай жилмайиб сўради:

- Шундай қилиб, журналист бўлар экансиз-да... Кўрсам майлими? — Холида кўлимдаги китобни олди.- Луи Арагон! Яхши ёзувчи бўлса керак-а?

Мен индамай бош силкиб қўйдим. Холида китобни варақларкан, ичидан зачёт дафтарим чиқиб қолди. У менга ёв қараш қилди. Қуюқ қошлари бир тўлганиб қўйди.

- Рухсатсиз кўрсам хафа бўлмайсизми?

Мен, аввалига, майли, дедим-у, кейин бирдан унинг Кўлларига ёпишдим. Сурат! Ахир дафтар ичида ўзининг сурати бор-ку! Кўрса нима хаёлга боради? Битирувчилар кечаси ўтказилган куни синфдошларимиз билан сурат алмашгандик, негадир Холиданинг суратини ўшандан бери ёним-да олиб юрардим. Нимага шундай қилаётганимни ўзим ҳам билмасдим. Фақат... фақат Холиданинг менга бошқачароқ қараб юришини болалар шама қилишарди ўшанда. Менда ҳам шу қизга нисбатан меҳрми, аллақандай хис уйғонганди. Лекин нима учундир шу топда унга суратини кўрсатгим келмади.

- Холида, кечирасиз, мумкин эмас, — дедим сунъий илжайиб. Зачёт дафтаримни чўнтагимга солиб қўйдим.

- Кечирасиз... Сизнинг ички ишларингизга аралаша олмайман. - Холида ҳазиллашяптими, чиндан гапиряптими билолмадим. Орага тушган совуқ вазиятни йўқотиш учун тайинлироқ сўз қидирар, аммо тилим калимага келмасди. Троллейбус Хадрага яқинлашаркан, «Ватан» кинотеатрининг катта-катта афишалари лип этиб кўриниб ўтди.

- Яхши кино кетяпти... Тушамизми?

Мен бу гапни ҳам фақат орадаги ўша ноқулай вазиятни бузиш учун айтдим. Дабдурустан кинога таклиф қилишим Холидани ўйлантириб қўйди. Мен унинг йўқ дейишини кутиб турардим. Аммо йўқ демади. Елкасини учириб қўйди.

- Билмасам.

- Бўпти, юринг! — дедим қувониб...

Кинодан чиқиб, зиналар ёнидаги пастак арча тагида бир оз туриб қолдик.

- Эркин ака, биласизми... - Холиданинг ёноқлари қип-қизариб кетди. Бир ўрим сочининг учини тутамлаб туриб, тутилиб-тутилиб гапирди, - биласизми... Ман... сизга халақит бермайманми?

Шу топда у кўзимга жуда содда, жуда пок, шу билан бирга аллақандай сирли кўриниб кетди. Бу савол олдида ўзим ҳам эсанкираб қолдим.

- Йўғ-е, нимага энди?..

- Бўлмаса... келар ҳафтанинг шу куни, шу соатда, шу ерга келсам йўқ демайсизми?..

Холида баттар қизариб кетди. Қуюқ қайрилма киприклари юзига тўкилди.

- Холида, келасизми, ростдан келасизми? - дедим севиниб.

- Мен кетдим! Хайр!

Холида ердан кўз узмай кескин бурилди-да, келиб тўхтаган троллейбусга қараб югурди. Сарик жемперига қуйиб қўйгандек ярашиб тушган бир ўрим йўғон кўнғир сочининг силкиниб бораётганини кўриб турдим. У троллейбус зинасига оёқ қўяркан, менга бир ўгирилиб қаради. Назаримда мулойим, жуда мулойим жилмайиб қўйгандек бўлди. Шундагина мен уни кузатиб қўйишим кераклигини тушундим. Ахир биз у билан ёнма-ён маҳаллада турамиз-ку! Аммо мен кечиккан эдим. Троллейбус бир силкиниб юриб кетди. Турган жойимда серрайиб қолдим. Ҳозиргина бўлиб ўтган гап-сўзлар қулоқларим остида дилрабо куй садоларидек жаранглар, шу куй мени бир умр сархуш қилиб қўяётгандай бўларди.

Келаси учрашувгача шу куй оғушида яшадим.

Чоршанба куни Холидани худди ўша ерда, кинотеатр зиналари ёнидаги пастак, хонаки арча

тагида кутиб олдим. Холида бу сафар ўзига сал оро берган, бошини яқинда ювган бўлса керак, узун сочларининг нами ҳали қуримаган эди.

- Бугун кинога тушмай қўя қоламиз, хўп? - Холида қошини чимириб, чиройли жилмайиб қўйди.

- Ихтиёрингиз...

Ҳали оқшом қўниб улгурмаган катта кўчадан Ўрдага — Анҳор томонга юриб кетдик.

- Уйдагилар яхши ўтиришибдими, Холида? - дедим унинг қадамига қараб оҳиста борарканман.

- Раҳмат...— Холида анчагача жим қолди... Анҳор кўпригидан ўтиб дарахтзор орасига кирдик. Оқшом энг аввал шу ерга кўнади. Дарахтларнинг текис шовиллаши анҳорнинг безовта тўлқинлари овозига қўшилиб, беозор, оромбахш сукунатни чуқурлаштираётгандек бўларди...

- Ўтирамизми? — Анҳор лабида турган пастак скамейкага имо қилдим.

Ўтирдик. Анҳорнинг туб-тубидан қайнаб чиқаётган сувга тикилганча қолдик. Анчагача икковимиздан ҳам садо чикмади.

- Эркин ака, сиз мени одобсиз қиз деб ўйлаяпсизми? — Холида жавдираган кўзларини кўзимга қадади.

Ҳайрон бўлдим.

- Нега энди?

Холида анчагача индамади.

- Рост-да... Ўзимдан-ўзим сизга... - Холида бошини яна-ям қуйироқ эгди. Қийналиб-қийналиб гапирди. - Лекин нима қилай? Фақат, фақат сиз мени хайдамасангиз бўлди...

Бутун вужудимни ҳали ҳеч сезилмаган, ҳали ҳеч синаб кўрилмаган аллақандай ёқимли титроқ қоплади. Ҳали ишқ нималигини билмаган юракда нозик, жуда нозик, шамчироқдек бир ўт - севгига чанқоқ ўт йилтиллаб тураркан. Майингина муҳаббат шабадаси бир марта, фақат бир марта сийпалаб ўтса, бу учкун ловиллаб кетаркан.

- Холида, ахир нега ундай дейсиз? Ахир мен сизни... сизни... Хаёлимни ёлғиз сиз олиб қўйдингиз-ку, ахир! Менга насиб бўладими, йўқми, деб хавотирланиб ўзим ҳам тополмай юрган азиз бир нарсани қиз муҳаббатини тақдим қиласизу...

Мен яна анча-анча гапларни айтгим, юрагимдаги ҳисларимнинг ҳаммасини тўкиб солгим келарди-ю, аммо шу ҳислар олдида ўзим ожиз эдим...

- Ростми? Шу гапларингиз ростми? —Холида қайрилма киприкларини кўтариб кўзларимга тикилди.

Энтикиб кетдим.

- Наҳотки менга ишонмасангиз? Холида секин бош силкиди.

- Ишонаман... Лекин... Келинг, энди бир-биримиздан сир яширмайлик. Хўп?

- Сиздан нимани ҳам яширай?

- Ёлғонми?-Холида айёрлик билан қошини учуриб қўйди,-Хув, анунда, зачёт дафтарингизни нега тортиб олдингиз?

- Унда... унда сизнинг суратингиз бор эди, Холида!

- Ростми?-Холида яна ўша болаларча соддалик билан кўзларини жавдиратди...

Шу куни иккаламиз уйгача пиёда қайтдик.

Мен Холида билан хайрлашган дақиқадан бошлабоқ юрагимда сўнмас бир ўт алангалана бошлади. Бу ўт ҳеч тўхтамас, висол дамлари яқинлашган сайин кучаяр, фақат ўзини кўрсам сал босиларди-ю, хайрлашишимиз билан яна ловилларди.

Бу ўт икки йилгача, йўқ-йўқ, ундан кейин ҳам, шу кунгача ҳам ҳеч пасаймади. Лекин, нетайки, гоҳо тақдир сенинг изминга эмас, сен тақдирнинг измига бўйсунишга мажбур бўлиб қоларкансан...

...Иккинчи курснинг охириги имтиҳонини топширган куним Самарқандга—вилоят газетасига

уч ойлик практикага кетиш олдидан Холидани учрашувга таклиф қилгандим. Аммо у келмади. Ҳар гал беш минут куттириб қўйса, аламимни папиросдан олардим. Бу сафар папирос ҳам дош беролмади. Худди ўша Анҳор бўйидаги пастак скамейка ёнида бир соат турдим. Юрагимни чулғаган шубҳалар чигаллашиб кетди-ю, шаҳар кўчаларида анчагача айланиб юрдим. Ўша таниш хиёбонлар, ўша сокин анҳор, жуфт-жуфт бўлиб сайр қилиб юрган ўша севишганлар бир дардимни ўн қиларди.

Хаёлимда икки савол, икки муаммо ҳукмрон эди: Холиданинг олдига борайми, йўқми? Эҳтимол, унга бир нима бўлгандир? Йўғ-е, ахир куни кеча ўзим кўрдим-ку! Агар у шунчаки ноз қилаётган бўлса-чи? Шу топда унинг уйига, остонасига бош уриб бораманми?

...Йўқ, йўқ, бари бир муҳаббат устунлик қилди. Холидаларнинг кўчасига қандай қилиб бориб қолганимни ўзим ҳам билмайман. Уларнинг уйи тор кўчанинг ичида эди, аммо нечанчи эшик эканини билмасдим. Ҳар сафар уни кузатиб қўйганимда кўча бошида хайрлашардик. Холиданинг ўзи ҳам уяларди шекилли, кўча ичига киришимни хоҳламасди.

Бир лаҳза иккиланиб турдим кўча ичига кирдим. Лекин йигирма қадамча юрар-юрмас тўхтаб қолдим. Иккала тавақаси ланг очиб қўйилган эшикдан бир қўлида белкурак, бир қўлида каттакон пақир кўтариб Холиданинг акаси чиқиб келди. Мен унинг отини ҳам билмасдим. У биздан уч йил аввал мактабни битирган, ҳозир аллақандай идорада ишлаётганини эшитгандим. У менга қайрилиб қарамай, пақирга симёғоч тагига уйиб қўйилган кўмирни олиб сола бошлади.

Яқинроқ келиб салом бердим. У белкуракни ташламай, энгашиб турган кўйи елкаси оша менга қаради. Қаради-ю, бирдан қаддини ростлади. Жингалак сочи тер аралаш пешонасига ёпишиб қолган, кўмир тегиб қорайиб қолган майкаси ҳам ҳўл бўлиб кетганди. Билмадим, саломимни эшитмади-ми, алик олмади. Яхшилаб таниб олмоқчи бўлгандай менга узоқ тикилиб қолди. Кейин пешона терини шахт билан сидириб ташлади-да, кўзимга тикилиб туриб сўради:

— Хўш, хизмат?!

Бирдан эсанкираб қолдим. Уялиб кетдим. Нима дейишимни билмай тўғриси айтиб қўя қолдим:

— Холидахон бормилар?

— Акаси керак эмасми, акаси! — унинг ранги ўчиб, белку-рак ушлаган қўли асабий қалтирай бошлади. Мени еб юбормоқчи бўлгандай, тишларини ғижирлатиб таъкидлади.— Қадамингни билиб бос, бола! Қизларга осилгандан кўра бурнингни эпласанг-чи! Кимсан ўзинг! Дадангга ўхшаган сартарош бўласан-да!.. Эсинг борида туёғингни шиқиллатиб қол, ҳа!

Кўз ўнгим қоронғилашиб, бутун вужудим ловиллаб ёна бошлади. Қулоқларим шанғиллаб кетди. Инсон учун бундан ортиқ ҳақорат, бундан ҳам уятли нарса борми? Хаёлимда энг муқаддас нарса деб юрган уй шуми ҳали? Юрагимнинг энг чуқур жойларида иззатини ардоқлаб юрган кишиларим шу бўлдими?

Йўқ, мен унга бир оғиз ҳам гапирмадим. Гуноҳкор одамдай бошимни қуйи солганча бурилдим мадорсиз оёқларимни судраб босиб юриб кетдим.

Йўқ, мен энди бу кўчага ҳеч қачон қадам босмайман, ҳеч қачон!.. Яхши кўриш — ялиниш, ёлвориш деган гап эмас! Мен Холиданинг олдида гуноҳкор эмасман. Ялинмайман ҳам... Эртасига эрталаб Самарқандга жўнаб кетдим. Кетдим-у, хаёлим шу ерда — Холида билан қолди. Ўзимча бу бемаънигарчилик учун Холиданинг мендан кечирим сўрашини кўтардим. Ростдан ҳам бир ҳафтанинг ичида Холидадан кетма-кет иккита хат олдим. Иккала хатнинг ҳам мазмуни бир хил эди. «Мен сиз билан учрашишим керак. Тезроқ келиб кетмасангиз бўлмайди», дебди. Қаёққа бораман? Яна ўша уйгами?! Кимнинг олдига бораман? Мени шунчалик ҳақорат қилган одамнинг олдидами? Нимага бораман? Ялиниш-ёлвориш учунми?

...Холидага хат ёзиш учун уч марта қўлимга қоғоз-қалам олдим-у, аммо ёзолмадим. Ҳар сафар қалам ушласам, кўз олдимда унинг акаси жонланар, назаримда, менга нафрат билан тикилиб турар, аямай ҳақорат қиларди.

Бари бир бўлмади. Орадан икки ойча ўтганидан кейин Холидага хат ёздим. Ёзишга ёздим-у, ўзимдан-ўзим афсусланиб қолдим. Хатимга жавоб келмади.

Қайтиб борганимдан кейин Холида буларнинг ҳаммаси учун мендан узр сўрайди, деб юргандим. Йўқ, бутун хаёлим пучга чиқди. Практика тамом бўлай деб қолганда, собиқ мактабдош дўстим Жавдоддан хат келди. Хат жуда қисқа эди.

«Холидадан умидингни уз! Эрга текканига ўн беш кун бўлди. Акасининг ўртоғига тегибди...»

Хатни бурда-бурда қилиб улоқтирдим. Бевафо! Ярамас! Сотқин! Яна қай сўз билан атай ўшани?

Йўқ, менинг нафратлашга, лаънатлашга ҳам ҳолим қолмаганди. Киприкларимни тўсган ёш пардаси томоғимни бўғиб қўйганди.

Бари бир энди ишлай олмаслигимни тушундим. Лаш-лушларимни йиғиштириб уйга қайтдим.

Автобусдан тушишим билан атайлаб Холидаларнинг кўчасига бурилдим. Негадир уни шу ерда, шу кўчада учратишимга ишонардим. Ҳа, янглишмабман. Мен уни кўрдим. Фақат узокдан, орқасидан кўрдим. У кўча эшик олдида тўхтаган яп-янги «Волга» машинасининг ёнида хаёл сургандек қимирламай турарди. Кулранг макентош устидан қўнғир сочларини ташлаб олган.

Бировдан чўчиган одамдек тўхтаб қолдим. Ичкаридан оқ кўйлак устидан қора галстук таққан новчагина йигит чиқди. Билагидан ушлаб Холидани машинага ўтказди. Кейин ўзи рулга ўтирди-да, хайдаб кетди.

Чамадон бандини жон-жаҳдим билан қисганимдан бармоқларим кирсиллаб, ўнг қўлим титрай бошлади. Молпа-раст! Амалпараст!

Яна қанча турганимни билмайман. Қуёш тиккага келиб аёвсиз қизитарди. Асфальтдан кўтарилган чучмал ҳовур қўнғлимни беҳуд қила бошлади.

- Майли,-дедим ўзимни юпатиб, - Холида куюнишга, ўртанишга ҳам арзимайди ўзи. Менинг унга олиб берадиган машинам йўқ-ку ахир?

Бу сўзлар билан юпана олмаслигимни билсам ҳам, ўзимни овутишга тиришар, аммо ўзимни овутишга, Холидани унутишга қанча уринсам, унинг хотираси қалбимга шунча маҳкамрок ўрнашиб борарди. Мен учун фақат бир нарса аён эди: Холида - бевафо қиз!

...Шу кунгача мен фақат мана шу фикр билан яшадим. Аммо, бугунги воқеалар бутун фикримни остин-устун қилиб юборди. Кўзим мошдек очилди.

...Бугун ҳам Холидани худди ўша биринчи сафардаги каби троллейбусда учратдим. Эшикдан киришим билан орқа дераза ёнида турган Холидага кўзим тушди-ю, юрагим жиз этиб кетди. Индамай кондукторнинг ёнига ўтиб олдим. Энди пул узатаётган эдим, орқадан Холиданинг товуши эшитилди:

- Иккита билет беринг...

Титраётган қўлларимни яшириш учун шимимнинг чўнтагига суқдим. Йўқ, юрагимни рашк эмас, ғазаб ҳам эмас, аламли бир изтироб чулғаб олганди. Ўгирилиб қарамасликка ҳаракат қилиб индамай туравердим. Аммо Холиданинг ўзи қарашга мажбур қилди мени.

- Эркин ака, сизга ҳам билет олдим.

Елкам оша назар ташладим. У ҳалиям ўзгармабди. Фақат кўзлари, болаларча жавдираб тикилувчи кўзлари энди эҳтиёт билан боқарди кишига. Рангим ўчиб кетганини ўзим ҳам сезиб турардим.

- Раҳмат! Ҳисобни тўғрилаб қўймоқчи бўлибсиз-да... — Бирдан Холиданинг ҳам ранги ўчди. Бурни қисилиб, лаблари пирпираб учди. Икки томчи ёш кўзларидан дув этиб юмалаб тушди-ю, кейин елкалари силкиниб-силкиниб, унсиз йиғлай бошлади.

Довдираб қолдим. Одамларнинг бизга ҳайрон бўлиб тикилаётганини кўриб, троллейбус тўхташи билан Холидани судраб тушиб кетдим.

- Ўзингизни босинг! - дедим куруққина қилиб. У ёқ-бу ёққа аланглаб, тушган жойимизни танидим: Ўрда экан. Холидани қўйиб юбормай, Анҳор бўйига олиб тушдим. Сарғиш қумни ялаб оқаётган сув қирғоғига етиб келганимиздан кейин қўлини қўйиб юбордим.

— Ювиниб олинг...

Холида ҳўл кумда чукур-чукур из қолдириб сув бўйига чўнкайди. Ювиниб бўлгунича скамейкада ўтирдим. Деярли ҳеч нарса ўзгармаган. Оқшом сукунатини чукурлаштириб шовиллаётган дарахтзор ҳам, оҳиста оқаётган анҳор ҳам, муюлишдаги бир туп ўрик ҳам - ҳаммаси ўша-ўша. Пастак скамейка ҳам ўз ўрнида турибди.

Фақат, фақат бир нарса етишмайди. Қани ўша беланчакка солиб аллалагандай ширин ҳисларга етаклаган суҳбатлар? Қани ўша йигит қалбимнинг илк муҳаббат чўғини алангалатган эҳтиросли сўзлар, қани? Қани ўша болаларча маъсумлик билан жавдираган кўзлар, қани? Наҳотки ҳаммаси ёшликнинг сирли сўқмоқларида тўзонли бир из қолдириб ўтмишга сингиб кетган бўлса?

Холида ҳамон чўнкайиб ўтирганича сувни шапиллатиб ювинар, елкасидан ошиб тушган сочининг учи тўлқинлар юзида ўйнаб ҳўл бўлиб кетганди. Мен бўлсам унинг кўз ёшлари сувга қўшилиб оқиб кетаётганини ҳис қилиб турар, ўзим ҳам юрагимни ўртаб юбораётган ҳисларимни базўр тўхтатиб ўтирардим.

Ниҳоят, Холида қизил сумкачасидан шойи рўмолча олиб юзларини арта-арта ёнимга келиб ўтирди. Анҳорга тикилганча ўтиравердим.

— Гапиринг, Эркин ака! — деди у қизариб кетган кўзларини менга тикиб.

— Нимани?

- Бир йигитга кўнгил қўйиб, бошқасига тегиб кетган қиз қандай таъналарга лойиқ бўлса, шуларнинг ҳаммасини гапи-раверинг...

— Сизга айтадиган гапим битта — бахтли бўлинг.

- Ким?

- Сиз... ўртоғингиз...

- Яна қанақа тилақларингиз бор?

Холиданинг бу гапи таъна бўлиб эшитилди. Юрагимдаги изтироб ўрнини ғазаб эгаллади.

— Бўлгани шу! — дедим чўрт кесиб.

Холида анчагача жавоб бермади. Анҳор қаттиқроқ шовиллай бошлади. Хиёбон тепасида чироқлар лип-лип этиб бирин-кетин ёнди.

Кутилмаганда Холида ҳорғин кулиб қўйди.

- Қайси куни туш кўрибман: иккаламиз шу ерда... йўқ, бу ерда эмас, бошқа жойда - каттакон анҳор бўйида турганмишмиз. Ювинаман деб эгилсам, бошимдан рўмолим сирғалиб тушиб, сувга оқиб кетибди. Ҳув бирда менга кўк шойи рўмол совға қилгандингиз-ку, ана ўша рўмолмиш... Кўлимни чўзсам, ҳеч етмасмиш...

«Эркин ака, қаранг-қаранг, рўмолим оқиб кетяпти», десам индамай туравердингиз. «Жон Эркин ака, тутиб беринг рўмолимни! Ахир уни ўзингиз олиб бергансиз-ку... Қаранг, энди уни бошқа одам тутиб олади», десам, аразлаб бурилиб кетибсиз. Бирпасда сизни ҳам, рўмолимни ҳам йўқотиб қўйибман... Уйғонсам, ёстиғим ҳўл бўлиб кетибди... - Холида лабларини қимтиб бошини қўйи солди. Шамол турди. Япроқларнинг ердаги сояси титрай бошлади. Анҳорга тўкилган чироқ нурлари чил-чил бўлиб кетди. Холида бирдан бошини кўтариб, кўзларимга аянчли табассум билан тикилди.

- Эсингиздами, Эркин ака, биринчи марта шу ерда, шу скамейкада ўтириб гаплашган эдик. Қизик, бирон марта бир-биримизнинг қўлимизни ҳам ушламаганмиз... — У бирдан қўлимдан ушлаб олди. Қўлларининг енгил титраётганини сезиб турардим. Вужудимни тентакларча бир эҳтирос қоплаб олди. Бирпасда маст одамдек кўз ўнгим қоронғилашди.

Қизик, нима демоқчи у? Ахир бу... бу... Борди-ю, пайти келиб менинг хотиним ҳам бировга

шундай гапларни айтса...

Холиданинг кўлини шахт билан силтаб ташладим. Силтаб ташладим-у, уятдан, аламдан, изтиробдан додлаб юборай дедим. У кўзларимга шунчалар маъюс, шунчалар аламли ўкинч билан тикилиб қолдики, кўзимни қаерга яширишимни билмай қолдим.

Йўқ, бунақа тикилганидан кўра аямай тарсакилаб юборгани, дод солиб йиғлагани, одамларни бошига йиғиб, мени бадном қилгани минг марта афзал эмасмиди? Мен ундан нима бўлса ҳам бир нарса кутардим, аммо у ҳамон ҳайкалдек қотиб турарди. Анчадан кейин у ҳаво етишмагандек эн-тикиб-энтикиб гапира бошлади:

- Сиз мени... Ўшанақа... ёмон хотин деб ўйлаяпсизми? Шунақами?

Холида бу сўзларни шивирлаб айтди. Аммо шу тўрт-беш оғиз сўз кулоқларимни батанг келтириб, чиппа битириб қўйгандек бўлди.

- Рост... - Холиданинг кўзларида ёш йилтиллади. - Рост. Мажбуран қурилган турмуш хиёнат қилишга олиб келса эҳтимол. Лекин мен ўз номусимни ҳеч нимага, сизнинг муҳаббатингизга ҳам алишмайман...

Мен нимадир демоқчи бўлдим. Аммо сўз тополмадим. Холида ҳам менга навбат бериб ўтирмади.

- Сиз мени... мени хиёнатчи, бевафо деб ўйлайсизми?

Ўзингиз-чи... ўзингиз нега менга шунақа... бепарво қараб келдингиз?

Холида юзимга дадил тикилиб, мендан жавоб кутди. Энди у йиғламасди. Мен бўлсам шу топда бир нима дейишга ожиз эдим.

- Ўша... ҳаммаси учун битта мен айбдорманми? Йўқ, муҳаббатимизнинг уволини иккаламиз барабар бўлишиб оламиз! —Холиданинг кўзлари ўт бўлиб чакнаб кетди. Аммо бир лахзадаёқ яна ўшандай маъюс бўлиб қолди. - Агар мени чиндан... ростдан ҳам яхши кўрганингизда ёзган хатларимга жавоб бермасмидингиз? Менинг нима учун ўқишга киролмаганимни, уйдагилар бунга йўл қўйишмаганини билдингизми? Охирги марта учрашувга боролмай қолган куним уйга совчи-лар келганини билдингизми? Ўшанда ёрдам бердингизми менга? Йўқ... - Холида бирдан ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. -Ўша куниеқ синглимдан уйингизга хат бериб юборгандим. Акам эшик олдида кўриб қолиб, хатни тортиб олибди... Ҳаммасини эшитдим... Ўша кун сиз уйга келган экансиз. Акам сизни хафа қилиб юборибди. Сиз бир гап билан аразлаб кетдингиз. Мен сизга ишонардим... Ўзимга ишонгандек ишонардим. Сиз бўлсангиз... Мен бир йўла ҳаммасидан айрилдим... Агар чиндан яхши кўрсангиз шунақа қилармидингиз... Кейин... кейин мен ҳеч кимга ишонмай қўйдим. Энди менга барибир эди.

Холида чуқур изтироб билан йиғлар, унинг ҳар бир сўзи юрагимни тилимлар, ҳар томчи ёши қалбим ярасига томар эди.

- Ўтинаман, йиғламанг!- дедим титраб-қақшаб.- Холида, йиғламанг! Йиғламанг!

Холида чуқур уф тортди.

- Майли, Эркин ака, ҳаммаси ширин тушдек ўтди-кетди. Энди ҳечам қайтиб келмайди. Фақат, сиздан бир илтимос... Эндиги муҳаббатингизни - бошқаларга насиб бўладиган муҳаббатингизни эҳтиёт қилинг...

Холида секин ўрнидан турди. Қизил сумкачасини билагига илди-ю, менга узоқ тикилиб қолди.

- Эркин ака, эсингизда бўлсин. Мен бари бир сизни яхши кўраман. Умримнинг охиригача яхши кўраман. Эшитяпсиз-ми, охиригача, охиригача... - У яна йиғлаб юборди. Кейин аста бурилди-ю, узоқ касалдан турган одамдай гандираклаб-гандираклаб юриб кетди.

Қаёққа? Нимага? Наҳотки мен ёшлигимнинг, бутун умримнинг олтин дақиқалари билан абадий видолашсам! Наҳотки у бутун орзу-умидларимни ўзи билан умрбод олиб кетса?

Даҳшат ичида ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

- Холида!

Мен бутун хиёбонни янградиб ҳайқириб юбордим деб ўйлагандим, йўқ, бу сўз юрагимнинг туб-тубидан бўғиқ, аламли бир нидо бўлиб чиқди. Муюлишдаги ўрик ёнида унга етиб, билакларидан маҳкам ушлаб олдим. У ҳам, мен ҳам терак баргидек қалтирардик...

- Холида! Жонгинам. Қорақўзим. Сиз... Сиз...

Мен нима қилаётганимни ўзим ҳам билмас, нимадир дегим, алланималар деб ҳайқиргим келарди. Холида кўзларимга хотиржам тикилиб туриб, паст, аммо қатъий оҳангда гапирди:

- Қўлингизни тортинг! Мен бировнинг хотиниман.

- Холида, ахир тушунсангиз-чи! Мен...

Холида қўлимдан беҳолгина, силтаниб чиқди-ю, япроқлари оқшом шабадасида оҳиста силкиниб турган ўрик тагидан бурилиб, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашойи кўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган қизил сумкачасини кўриб қолдим.

У кетди... У кетди-ю, ҳам ширин, ҳам аччиқ, ҳам қувноқ, ҳам аламли узук-юлуқ хотиралар қолди менда.

Шу хотиралардан бошқа нима ҳам бор менинг? Ахир мен муҳаббатимни эҳтиёт қилолмаган, асрай олмаган, ёлғиз яхши кўриш билан кифояланиб юрган одамман-ку! Шу бахтимни аввалроқ асрасам бўлмасдими!

...Кўзларимда ёш қалқидими? Йўқ-йўқ. Нега? Эндими?

1964

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНИ

Шоикром айвон тўридаги сандал четида хомуш ўтирарди. Аалақачон баҳор келиб, кунлар исиб кетганига қарамай, ҳамон сандал олиб ташланмагани, аммо ҳеч ким бу тўғрида ўйлаб кўрмаганини у энди пайқагандай ғаш келди. Бўз кўрпа устидан ёпилган, шинни доғи қотган кўроқ дастурхон ҳам, ҳозиргина гўжадан бўшаган сопол товоқ, банди куйган ёғоч Қошиқ ҳам унинг кўзига хунук кўриниб кетди. Аммо бепарволик билан қўл силтади-ю, дўпписини сандал устига ташлаб ёнбошлади.

Ярим кеча бўлиб қолган, атроф жимжит. Фақат олисларда ит улийди. Айвон тўсинидаги узун миҳга илиғлиқ лампочка хира нур таратади. Чирок атрофида ўралашган чивинлар бир зум тинмайди. Ҳовлининг ярмигача ариқ тортиб экилган Кулупнай пушталари орасида сув ялтирайди. Онда-сонда ранг олган кулупнайлар кўзга ташланиб қолади. Қаёқдандир шамол келди. Ҳовли этагидаги ёнғоқ шохлари бир гувиллаб қўйди. Шоикром уйку элита бошлаган кўзлари билан ўша томонга қаради-ю, тер ҳиди анқиб турган лўлаболишга бошини ташлади. Шу ондаёқ яна ўша товоққа, банди куйган қошиққа кўзи тушиб, тагин ғашланди. «Зикна бўлмайд ўл! - деб ўйлади хотинини сўкиб. - Азалдан қурумсоқ эди, замон оғирлашгандан буён баттар бўлди».

Ичкарида чақалоқ йиғлади. Бешикнинг ғирчиллагани эшитилди. Бола худди шуни кутиб тургандай, баттар биғиллай бошлади. Каттаси ҳам уйғониб кетди шекилли, қўшилишиб йиғлашга тушди.

Шоикром силтаниб қаддини ростлади.

- Овозини ўчир, Хадича!

Ичкаридан хотинининг бешикни муштлагани, зардали товуши эшитилди:

— Овози ўчса кошқийди! Тўққиз кечасида жин теккан бунга! «Камбағалнинг эккани унмайди, боласи кўпаяди ўзи, -деб ўйлади Шоикром ижирғаниб. - Шу кунимдан кўра урушга бориб ўлиб кета қолганим яхшийди».

Уни урушга олишмади. Тўқимачилик комбинатида монтёр етишмасмиди ё ўзи яхши ишлардими, ҳар қалай, уни олиб қолишди. Шоикром уруш бошланишидан сал олдин уйланган эди. Уруш бўлди-ю, замона ўзгариб кетди. Бир хил одамлар тирноққа зор. Унинг хотини бўлса, ёнидан ўтиб кетса ҳам бошқоронғи бўлаверади. Худо бергандан кейин ташлаб бўлармишми, деб кетма-кет учта қиз туғиб берди. Урушнинг қора қаноти узоқлаб кетган бўлсаям, эрта-индин Гитлернинг тўнғиз кўпиши кўриниб қолган бўлсаям, ҳамон унинг сояси одамлар бошига қўланка ташлаб турибди. Ҳали у қўшниникида аза очилади, хали бу қўшниникида.

Ҳовли этагидаги пастак эшик ғийқиллади. Шоикром кафти билан кўзини чирокдан пана қилиб қаради-ю, шу томонга келаётган онасини кўрди. У уйланганидан кейин отадан қолган ҳовлини ўртадан икки паҳса девор олиб бўлишган. Бунгаям бир чеккаси Хадичанинг инжиқлиги сабаб бўлган эди. Ҳар хил икир-чикир гаплар чиқаверганидан кейин Умри хола рўзгоринг бошқа бўлса ўзингга қайишасан, деб уларнинг қозонини бўлак қилиб берди. Ўзи кичик ўғли Шонёмат билан нариги ҳовлида қолди.

Ранги униққан чит кўйлак устидан нимча кийиб олган Умри хола шарпадай унсиз юриб келди-да, япалоқ «мусулмон» ғиштдан ясалган зинадан айвонга кўтарилди.

— Ҳали ухламовмидинг? - деди у зинадан энқайиб чиқаётганида сурилиб кетган рўмолини қайта ўраб.

- Кўрмайсизми, чақалоқ тинчимаяпти. Ўзим итдай чарчаганман.

- Бола бўлгандан кейин йиғлайди-да, - деди Умри хола юпатувчи товушда. — Ётавер, болам. — У яна ўша унсиз одимлар билан ичкари уйга кириб кетди.

Қайнона-келин бир бало қилиб болаларни тинчитишди. Кейин икковлари бошлашиб чиқишди. Хадича бир қўлида чойнак-пиёла, бир қўлида зоғора нон келтириб, дастурхон устига

қўйди.

- Чой ўлиб қопти, - деди у зоғора ушатаркан.

Умри хола Шоикромнинг ёнбошига, шапарак кўрпачага ўтирди.

- Ол ўзинг ҳам, - деди у томирлари бўртиб чиққан қўллари билан сочилган увокларни йиғиб оғзига соларкан. Шоикром онасининг бармоқлари тарс-тарс ёрилиб кетганини энди пайқади. Илгари ҳам шунақамиди, йўқмиди, эслай олмади.

- Овқатингдан қолмадимми? — деди у чўккалаб ўтирганча чой қуяётган хотинига қараб.

Хадичанинг узунчоқ сарғиш юзи кизарди. Айбдордек махзун товушда узр сўради:

- Қолмовди-я.

Шоикром унинг кизарганидан ёлғон гапирётганини сизди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деяётгандир...

- Йўқ, болам, овқат керакмас, - деди Умри хола шошилиб. - Хаёл суриб ётиб уйкум ўчиб кетди... - У бир лаҳза жим қолди-да, ўзига гапиргандай секин қўшиб қўйди: — Пайшанба куни Комил тайибнинг уйига борувдим. Ҳар куни наҳорга бир косадан қўй сути ичса, дард кўрмагандай бўлиб кетади, деди.

- Ҳозир қўй сути қатта, — деди Хадича. — Сигир сути отликка йўғу... Шу пайтда сигиримиз тукқан бўларди-я.

Шоикром хотинининг гапини эшитмади. Бирдан унинг кўз ўнгида пастак дераза остида шифтга тикилиб ётган укаси жонланди. Бир ховлида туриб ўн кундан буён холини сўрамаганига афсусланиб, ичидан хўрсиниқ келди. Шонемат Россиядан кўчириб келтирилган завод қурилишида ишлай бошлаганида уни урушга олишмаганидан Шоикром суюнган эди. Гап бошқа ёқда экан. Укаси сил экан. Шунинг учун қолдиришган экан. Мана, уч ойдирки, ерга ёпишиб ётибди.

Шоикром ўн кунча илгари ишга кетаётиб бирров кириб укасидан ҳол сўраган эди. Ўшанда Шонематнинг қоқсуяк бўлиб қолганини, катта-катта кўзлари нимагадир чуқур маъно билан ўзига тикилганини кўрган эди.

«Яқинда ўлади, - деб ўйлади у онасининг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб, - бари бир ўлади».

- Тузукми? — деди у ҳаммаси учун ўзи айбдордай қовоғини солиб.

- Шукр, - Умри хола култ этиб ютинди. - Ҳозир ухлади. - Онаси шу топда чиқиб овора бўлмагин, деган маънода, гапирганини Шоикром тушунди.

- Эрталаб хабар оламан, - деди у онаси ўрнидан турганида.

- Сендан нега гина қиларкан, болам, - деди Умри хола айвон лабида тўхтаб. - Кўриб турибди-ку. Эрталаб чиқиб кетасан, ярим кечада қайтасан. Бу кунлар унут бўлиб кетади, болам. — Зинага ечган калишининг бир пойи тўнкарилиб қолган экан, Умри хола оёғининг учи билан тўғрилайман деб, анча овора бўлди. Кейин зиналардан энкайиб тушди-ю, шарпадай унсиз юрганча, ховли этагига қараб кетди. Пастак эшик ғийқиллаб очилиб ёпилди.

- Падарига лаънат шунақа турмушнинг! - деди Шоикром бўғилиб. Кейин дастурхонни йиғиштираётган хотинига ўшқир-ди: - Сеням падарингга лаънат! Тумшуғингни тагидан сизирингни етаклаб кетса-ю, анқайиб ўтирсанг.

- Нега менга ўдағайлайсиз? - Хадича товоқни қошиққа уриб, йиғламсиради. — Нима, мениям Илҳом самоварчининг хотинидай сўйиб кетсинмиди? Сиз кечалари сменда бўлсангиз. Мен учта жўжа билан жонимни ҳовучлаб ўтирганим етмайдими?!

Шоикром хотинини тарсакилаб юбормаслик учун юзини ўгириб, тишини ғижирлатди.

Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқиганидан буён ёмон кўпайди. Эрта баҳорда уларнинг туғай деб турган сигирини ўғирлаб кетишди. Ўша кеча Шоикром тунги сменада эди. Кечаси билан шаррос жала қуйиб чиқди. Шоикром тонг-сахарда бир нимани сезгандай кўнгли ғаш тортиб, уйига қайтди. Келса, хотини, болалари, онаси дод солиб

ўтиришибди. Хадича оғироёқ эмасми, ўзи билан ўзи овора бўлиб билолмай қолибди. Эрталаб турса, кўча эшик ланг очиқ, ёнғоққа боғлоғлиқ сигир йўқ.

«Шу пайтгача сигир туғарди, укамнинг оғзига ақалли бир коса сут тутардим, - деб ўйлади Шоикром ўкиниб. - Қани ўшалар, қўлимга тушса, чопиб ташлардим».

Шундоқ дейди-ю, эгаси минг пойласин, ўғри—бир. Мана, бундан икки ойча илгари Илҳом самоварчининг хотинини пичоқлаб кетишди. Бечоранинг биттаю битта эчкиси бор экан. Ҳовлига ўғри тушганини билиб, хотин шўрлик дод солибди. Эри чойхонада экан. Югуриб бориб эчкининг арқонидан ушлаганми, хуллас, етиб келган қўни-қўшнилар қора қонига беланиб ётганини кўришибди.

- Шу кунда яна ўғри оралаб қолди, - деди Хадича кўрпачани қоқиб танча четига соларкан. - Кулупнай қизармасидан битта қўймай териб кетяпти.

- Ваҳима қилма! - деди Шоикром қовоғини уйиб. - Болалар териб егандир. Ўғри кулупнайга келадими?

- Оғзига бир дона олган бўлса, буюрмасин. Нега келмас экан? Бир ҳовучини опчиқиб сотса бир коса жўхори беради. Ана, бориб қаранг, деворнинг бир чети ўпирилиб ётибди!

- Ваҳима қилма! - деди Шоикром яна ғўлдираб. Аммо бу сафар ўзининг ҳам юраги сесканиб кётганини пайқади. Кўнгли-да пайдо бўлган ғашликни сездирмаслик учун ҳовлига тушди. Секин юриб, кулупнай пушталари олдига келди. Ариқлардаги сув чироқ нурида ялтираб, шамолда жимирлар, маржондай терилиб ранг олган кулупнайлар сувга тегай-тегай деб турарди.

«Рост-да, - деб ўйлади у пушталар атрофида айланаркан, -бир ҳовуч кулупнайга бир товоқ жўхори беради. Тансиқ нарса... Хадича ёлғон гапирмайди. Болалар еган бўлса, буюрмасин, деяпти-ку. Пишиқ, йўлатмайди...»

Бултур хотини худди шу кулупнай туфайли онасини ҳам қаттиқ ранжитган эди. Умри хола бир ҳовуч кулупнай олган экан, Хадича болаларга нон пули бўлар деб экканмиз, норасталарнинг насибасига тегманг, деб бобиллаб берибди.

Шоикром ўшанда онасининг ёз бўйи келини билан юзкўрмас бўлиб юрганини эслади-да, яна шу гап хаёлига келди: «Хадича анойи эмас, қурумсоқ...»

У айланиб ёнғоқ тагига борди. Борди-ю, чиндан ҳам кўча томондаги деворнинг бир чети ўпирилганини, остига тупроқ тўкилганини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Назарида деворнинг кемтик жойидан биров мўралаб тургандай бўлди. Ёнғоқ шохларининг шамолда вишиллаши ҳам, оёғи остида тўкилиб ётган девор тупроғи ҳам шубҳали, ваҳимали кўриниб, дарров орқасига қайтди.

Хадича аллақачон уйга кириб кетибди. У чироқни ўчириб, сандал четига ётди-ю, кўнглидаги гулгула кучайиб кетаверди.

Кузда ўзи билан ишлайдиган йигитнинг ҳовлисидаги сўри-тоқдан ғарқ пишиб ётган узумларини ўғирлаб кетишганини эслади. Шамол борган сари авжга чиқар, ҳовлидаги ёнғоқ барглари шовиллаб, шохлари шубҳали ғирчиллар, аллаким шип-шип қадам босиб, айвон лабига келаётгандай бўларди.

Хадича рост айтади. Ўзи кечалари сменада бўлса, хотини Учта жўжа билан жон ҳовучлаб тонг отирса, ўғрига ўлжанинг катта-кичиги борми? Қўлига нима илинса олаверади-да. Борди-ю, ўзи йўғида уйини ўғри босса, хотини дод солса, пичоқлаб ташласа. У ёқдан онаси чикса, унияям пичоқласа... «Виждонсизлар! Одамларнинг бошига кулфат тушганидан фойдаланиб қоладиганларни кириш керак».

Бирдан хаёлига келган фикрдан унинг вужуди титраб кетди. Қора кунлари учун, не умидлар билан тишида тишлаб юрган ғунажинини ўғирлагани учун, ўлим тўшагида ётган укасининг охирги насибасидан маҳрум қилгани учун, нон пули бўлар деб етиштирган мевасидан жудо Қилаётгани учун шундоқ қасос олсинки ўша худобехабарлардан.

У ўрнидан сакраб туриб кетди. Чироқни ёқиб, отилиб ҳовлига тушди. Ҳамон шамол ўкирар,

осмоннинг гоҳ у, гоҳ бу бурчида чакмоқ ярақлаб, ёнғоқ шохларн шубҳали ғийқиллар, аммо энди булар уни кўрқитолмас эди. У ёнбошидаги ошхонага кирди-ю, чўнтагидан гугурт олиб чакди. Титроқ кўллари билан қорайиб кетган девордаги михга илиғлиқ турган икки ўрам симни олди. Бир вақтлар урушдан олдин бу симларни базмларга олиб борар, одамларнинг ҳсвлисини машъаладаи ёритиб берарди. Эндиям яхшиликка хизмат қилсин!

«Менга деса отиб юбормайдими! - деб ўйлади у айвон лабига чўққайиб ўтирганича усти ёпиқ симни очик симга илдам уларкан. - Ҳарна битта ҳаромхўрни ўлдирганим. Биттаси ўлса, бошқалари адабини ейди».

У чаққон ҳаракат қилар, аъзойи Задани терлаб кетган, аммо буни ўзи пайқамас, фақат бир сўзни такрорларди: «Менга деса отиб юбормайдими!»

У симнинг очик қисмини кулупнай Пушталари устига улоқтирди. Сим илондай биланглаб пушта устига тушди. Ёпиқ қисмини айвон этагидан олиб ўтди-да, бир учини устундаги илгакка тикиб қўйди. Кейин бирдан болалар кечаси ҳовлига тушса нима бўлади, деган хаёл миясига келди-ю, уйга кирди. Хадича ётган жойида уйкусираб бошини кўтарди.

-Ҳа?

- Ҳовлига чикма, болалар ҳам чикмасин, ўлади! - деди

Шоикром кўзлари ёниб.

Хадича ҳеч нимага тушунмади шекилли, «хўп», деди-ю, бошини ёстикқа ташлади. Зум ўтмай текис, чуқур нафас ола бошла-ди. Шоикром айвон чироғини ўчириб, яна уйга кирди. Ҳар эҳти-молга қарши шундоқ эшик тагига, наmatга кўндаланг ётиб олди.

«Менга деса отиб ташламайдими?» деб ўйлади яна ўшандай зарда билан. Шу топда негадир болаларини эмас, хотинини ҳам эмас, укасини ўйлади. Шонёъмат болалигида ҳам заифгина эди. Шоикром уни ҳар куни мактабдан ўзи олиб келар, иккинчи сменада дарс тугагунча пойлаб ўтирарди. Отаси ўлганида Шоикром олтинчида, укаси иккинчида ўқирди.

Ўшанда Шонёъмат йиғламаган, аммо ичикиб касал бўлиб қолганди. Она-бола уни авайлаб катта қилишди. Энди бўлса, беш кунлиги қолдими йўқми, ака бўлиб хабар ҳам ололмайди. Шоикром ухладими, йўқми, билолмади. Бир маҳал бола йиғладими ё ташқарида шамолнинг гувиллаши аралаш даҳшатли бир фарёд кулоғига кирдими, англай олмай қолди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Айвон чироғини ёқиши билан кулупнай пуштасида мук тушиб ётган одам гавдасини кўрди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Шу ондаёқ хато қилганини, қотиллик қилганини пайқади. Сим учини шартта илгакдан юлиб олиб, ҳовлига отилди. «Бошқалари қочди», деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. Пушталар устидан сакраб-сакраб юриб бораркан, оёғи ботиб кетаётганини пайқади. Кейин букланиб ётган одамдан уч қадам берироқда тўхтади-ю, бирдан чўккалаб қолди. Бир лаҳза кўзлари олайиб тикилиб турди-да, кўксидан шамол ғувурини ҳам, ўз вужудини ҳам ларзага солувчи бир нидо отилиб чикди:

- Ойи-и-и!

У бошидан ҳуши учиб бораётганини элас-элас ҳис қилиб ўзини ерга отди. Титроқ кўллари билан лой чангаллаганча чўккалаб кўксига муштлай кетди.

- Ойи! Ойижон!

Умри хола бир қўли билан униққан чит кўйлагининг этагини маҳкам чангаллаб олган, этак ичида икки ҳовуч пишган-пишмаган аралаш кулупнайлар кўриниб турар, бошқа қўли билан эса илондек симни ушлаб турарди. Шоикром унинг кулупнай қизили юққан, ёрилиб кетган бармоқларини, бўртган томирларини аниқ кўрди. Нарироқда, лойли ариқ ичида унинг калиши ётар, чамаси, сим оёғига текканида юлиб олмоқчи бўлгану, қўлига ўралашиб йиқилган эди.

Шоикром лойли марзадан эмаклаб борганча, ўзини онасининг кучоғига отди.

- Ойижон, очинг кўзингизни! — деди у гезариб кетган лаблари билан онасининг муздай юзидан ўпиб.

У анчадан кейин ўзига келди-ю, тепасида хотини турганини, қизчалари йиғлаётганини

пайқади. Бошини кўтариши билан марза четида чўнқайиб ўтирган Шонеъматга кўзи тушди. Неча ҳафталардан буён ўрнидан жилмай ётган укаси, афтидан, қандайдир куч топиб эмаклаб чиққан, кўйлагининг елкалари осилиб турар, катта-катта кўзлари ваҳима билан боқар эди.

- Нима қилиб кўйдим, укам! - деди Шоикром яна балчиққа беланган кафти билан юзини чангаллаб. Кейин тагин онасининг устига ўзини ташлади. У онасини кўтаришга уринар, аммо онасининг икки букланган гавдаси негадир ҳеч тикланмас эди.

- Сут ичмай заҳар ичсам бўлмасмиди, - деди Шонеъмат овози титраб.

Шоикром бу ожиз, титроқ товушдан сесканиб, укасига тикилиб қолди.

- Заҳар ичсам бўлмасмиди, - деди Шонеъмат яна ўша оҳанг-да. Афтидан, у йиғлай олмас, йиғлашга мадори етмасди. — Кечаям айтувдим, кўнмадилар. Қулупнайга сут алишади, дедилар.

Шоикром бошқа ҳеч нимани эшитмади. Эшитолмади. Фойдаси ҳам йўқ эди.

* * *

Умри холани пешин намозига чиқаришди. Гўристондан чиқиб келишаётганида Шоикром одамларнинг ўзаро гапини эшитиб қолди:

- Уруш тамом бўпти, эшитдингизми?

ЎЗБЕКЛАР

Маҳаллада қайси кампирни уйдан тополмасангиз, тўппа-тўғри Отинойиникига бораверинг! Отинойининг ҳовлиси паст кўчанинг этагида. Уйи ҳам бошқаларникидан ажралиб туради. Иккита деразали пастак уй. Бошқаларнинг деразаси олдида гилос бўлса, Отинойиникида икки туп тут бор. Бошқаларнинг томи тунука бўлса, Отинойининг томи шифер. Ҳамманинг томида телевизор антеннаси бор, Отинойиникида йўқ. Аммо унинг уйи ҳамиша ҳамманикидан гавжум бўлади. Доимо очиқ турадиган пастак дарвозадан киришингиз билан энг аввал димоғингизга гуп этиб райҳон иси урилади. Кейин бир маҳалла хотиннинг гангур-гунгур суҳбатини, болаларнинг қий-чувини эшитасиз. Машина сиғмайдиган (унга машинанинг нимаюм кераги бор) тор йўлакдан ўтиб, кутидеккина шинам ҳовлига кирасиз. Ариқ тортиб экилган райҳонлар белга уради. Ош райҳон, сада райҳон, оқ райҳон, қора райҳон. Ҳовли этагида, эски бостирма олдида бир туп ўрик бор. Довучча тукканидан бошлаб туршак бўлгунча маҳалланинг қора-қура болалари шохдан-шохга тармашади. Отинойи ўрикни қизгангидан эмас, болаларга ачинганидан чиркиллади: «Ҳой, уйингга буғдой тўлгур такалар, туш, йикилиб кетасан!» «Такалар» парво қилмайди. Биладики, Отинойининг тути ҳам, ўрик ҳам уларники! Умуман, бу ҳовли ҳамманики. Эрта кўкламда сумалак шу ерда бўлади. Исмамоқ сомса, ялпиз сомса Отинойининг бостирмасидаги тандирда ёпилади. Кейин тут пишади. Кетидан ўрик. Маҳалладаги хотиноши борми, чалларми, бешик тўйи борми, куда чақириқми — ҳаммасининг маслаҳати шу ерда пишади. Қанча нон ёпилади, қанча гуруч дамланади. Қудаларга «тўққиз-тўққиз»да нималар тортиш керак...

Тўғри, у отинликдан кўра кўпроқ ходимлик қилган. Аммо уни ходим хола эмас, Отинойи дейишади. Қолаверса, ҳозир дастурхончиликни ташлаган. Уч йил бўлди. Кексайиб, кучи етмай қолди. Лекин ҳалиям Отинойи дейишади. Ёзда ўрик тагидаги эски сўри, қишда «чийлампа» сувоқ қилинган пастак шифтли, тоқчаларига баркашлар, чегаланган қадимий «гардим» лаганлар териб қўйилган уй ҳамиша гавжум бўлади.

Ҳозир ёз. Думбул бўлган ўрик шохда одатдагидек қўшни болалар кир майкасининг қўйнига ўрик тўлдиряпти. Биттасини оғзига ташлайди, биттасини қўйнига солади. (Ҳар эҳтимолга қарши.) Отинойи пастак шифтли уйида оғзи очилган эски сандиқ олдида чўккалаб ўтирибди. Уйни куядори ҳиди тутиб кетган. Ўртадаги хонтахта атрофида Иной гарангнинг хотини Баҳри хола, заводда ишлайдиган «гирой» Аҳмаднинг онаси Муаттар хола, «Келинпошша» ўтиришибди. Отинойи сандиқдан бирма-бир ўлимликларини олиб «кўз-кўз» қиляпти.

- Мана бу — кафанлик, - дейди у бежирим қилиб ўралган докани кўрсатиб.

Муаттар хола доканинг бир учини чимчилаб кўради.

- Яхши, мисқоли дока экан.

- Искандарим атайлаб Масковдан обкелган. - Отинойи керилиб қаддини ростлайди. - Мана буни йиртишга берасила. - У тагин бир тугунни очади. - Аммо-лекин рўмоллардан сал кўнглим тўлмай турибди. Ҳаммаси бир хил бўлгани яхши. Мана, ўттизтаси кўк, йигирматаси мошранг. Майли, Искандаримга айтаман, обкелиб беради.

- Қўйинг, овсин пошша, ҳали кўп юрасиз, - дейди Баҳри хола минғирлаб. У минғирламасдан гапиролмайди. Димоғи шунақа бечоранинг. Айниқса «п»ни айтолмайди, «м» дейди. Сал ғийбатчироқ-ку, аммо яхши хотин, кўнгли бўш. Қўшинининг мушуги туғсаям, «жони оғригандир», деб йиғлайди. У рўмолининг учини мижжасига босиб хўрсинди. - Қараб туринг, ҳали кўша-қўша неваралар кўрасиз, тўйлар қиласиз, овсин мошша! — У «пошша» деганда овози «мошша» бўлиб чиқади.

- Айтганингиз келсин. - Отинойи маъюс жилмаяди. «Ўлимлигини» тартиб билан яна сандиққа жойлайди. - Худо Искандаримгаям кўчқордек ўғиллар берса ажабмас. Кечаям келиб

кетди, болам бояқиш. - Отинойи сандиқни қайтадан титкилайди. - Мана, - дейди икки лўппи ялтироқ қоғозли совунни олиб. — Полча деган жойдан мозор босиб келган. Искандарим обкелди.

У совуннинг биттасини Баҳри холага, биттасини Муаттар холага беради.

- Вой, мунчаям яхши! - Муаттар хола «польский» совунни ҳузур қилиб хидлайди. Баҳри хола ҳам хидлаётганида Муаттар холадан дашном эшитади.

- Ис билмайсиз-ку, хидлаб ниманинг фарқига бордин-гиз...

- Ўғлимни дуо қилинглар, - дейди Отинойи астойдил ялиниб. - Ўзидан кўпайсин, денглар, яхши фарзандлар берсин, денглар.

Боядан бери индамай ўтирган «Келинпошша» жилмаяди.

- Менга-чи, Отинойи? Мозор босиб келган «Полча» совундан менга бермайсизми!

- Сиз совунни нима қиласиз, Келинпошша, ўзингиз ойдайсиз. Ундан кўра бориб чой дамлаб келинг.

«Келинпошша» - Отинойининг девор - дармиён кўшниси. Ўртадан туйнук очиб қўйишган. Эри проводник. Маҳалладаги ёш-яланглари уни Келинойи деб чақиришади. Отинойи учун у «Келинпошша». Яхши жувон, бечора. Саккизта боласи бор. Энг кичкинаси энди йўлга кирди. «Келинпошша» шу кўклам тагин бошқоронғи бўлди: довуччага. Ҳовуч-ховуч довучча еб эси кетди бояқишни. Келинпошша «дик» этиб ўрнидан туради. Отинойи кетидан тайинлаб қолади:

- Искандарим обкеган чойдан дамланг, болам. Дутор чалиб турганидан.

«Келинпошша» бир зумда чой дамлаб келади.

- «Полча» совунни тўяна қиласиз, Отинойи, - дейди қулиб. - Ақининг тўйига!

Ақида «Келинпошша»нинг тўнғич қизи. Ҳамшира бўлиб ишлайди. Яқинда узатишмоқчи. Янгийўллик пахта бригадирига фотиҳа қилишган.

- Тўяна сиздан айлансин! — Отинойи ҳам кулимсирайди. - Ақи қизимнинг тўйи бўлади-ю, мен қараб турардим. Совун нима бўпти, хали Искандаримга айтсам, гилам олиб беради.

Искандар - Отинойининг ёлғиз ўғли. Катта жойда ишлайди. Оқ машинада юради. Марказда тўрт хонали уйи бор. Отинойининг айтишича, ваннаси чиннидан эмиш. Искандар яхши бола. Домга олиб кетаман, деб уввало ялинсаям, Отинойи кўнмайди: ҳовлисига ўрганиб қолган. Отинойининг биттаю битта орзуси бор. Шу - Искандарининг ақалли биттагина боласини бағрига босса, оёқ-кўлини бемалол узатиб кетарди.

- Майли, тўй бўлсин, - дейди у негадир хўрсиниб. -Энди... Тирик жон-да, ўргилайлар. Вақти қазоим етса, болам бечора югургилаб қолмасин, дейман-да, иши оғир, лак-лак одамга хўжайин бўлиш осонми?

* * *

Искандар Ваҳобович «вертушка» гўшагини жойига қўйди-ю, ичидан хўрсиник келди. Министр ўринбосари телефонда йигирма минут «қовурди». Юбилей объекти ўлда-жўлда бўлиб ётгани учун Искандар Ваҳобович бошчилик қилаётган трест айбдор эмиш. Искандар Ваҳобович ётиғи билан тушунтирмақ-чи эди, замминистр, «баҳона изламанг», деб жеркиб берди.

У сирқиллаб кетаётган чаккаларини кафти орасига олиб бир зум кўзларини ярим юмганча стол қиррасига тикилиб ўтирди. «Ҳар куни бир ғалва!»

Эшик ғийқиллаб очилди. Искандар Ваҳобович остонада турган дўмбоқ котибага «ҳа, тагин нима гап!» дегандек зардали қаради.

- Шаҳар телефонида сўрашяпти, — деди котиба хуркиброқ.

- Ким?

Котиба қуюқ бўялган киприкларини пирпиратди.

- Танишиман, дейди.

«Падарига лаънат танишларниям, нотанишларниям! Қайси бирининг иши тушса, дарров «таниш» бўлиб қолади». У олчаранг телефон гўшагини шахт билан кўтарди.

- Ҳа!

Шу заҳотиёқ шанғиллаган овоз қулоғини тешиб юборай деди.

- Искандармисан?

«Қанақа саводсиз бу! Бақиради, сансирайди!»

- Ким ўзи бу? - деди Искандар Ваҳобович қони қайнаб. Жавоб ўрнига яна савол эшитди.

- Искандармисан?

- Ҳа? Ўзингиз кимсиз? Гўшак яна шанғиллади:

- Холматман! Кўшнинг...

Искандар Ваҳобович беихтиёр кўшнларини бир-бир эслаб кўрди, Холмат деган кўшниси йўқ. Жинни бўлганми бу одамлар?!

- Қиладиган ишингиз бўлмаса, телефонни жойига қўйинг! Шундай деб энди гўшакни улоқғирмоқчи эди, бояги овоз

яна шанғиллади:

- Отинойимнинг аҳволи оғир!

Искандар Ваҳобович эсанкираб қолди. Ахир Отинойи... ўзининг онаси-ку!

Бўлди-бўлди! Холмат ака уларнинг девор-дармиён кўшниси. Проводник!

- Нима бўлди?! - деди бирдан юрагига ғулғула тушиб. - Ойимга нима бўлди?

- Аҳволи оғир.

- Шошманг, ҳозир «скорий» чақираман.

- «Скорий»ни нима қиласан? — Холмат ака тагин бақир-ди: - Ўзинг кел, тезроқ!

Телефон узилиб, «тут-тут-тут» деган қисқа товуш эшитила бошлади. Искандар Ваҳобовичнинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Наҳотки онаси...

У югуриб қабулхонага чиқди. Машинака чиқиллатаётган котибага буюрди:

- Диля! Тезроқ машина чақиринг! Подъездга!

...Оқ «Волга» гавжум кўчалардан шиддат билан учиб борар, Искандар Ваҳобович орқа ўриндикда ўтирганча юраги гурсиллаб бир саволни хаёлан қайтарарди. «Наҳотки!»

Машина чорраҳаларда ҳадеб тўхтар, у хаёлига келган даҳшатли ўйни ҳайдашга, «тоблари қочгандир-да», деб ўзини юпатишга уринар, аммо ўша заҳоти бояги шафқатсиз савол яна вужудини тешиб ўтар эди. «Наҳотки!»

Машина чойхўрлар чакчақлашиб ўтирган гузар олдидан ўтаётганида у бир қадар таскин топгандек бўлди. «Хайрият, тинчлик экан». У билади. Худо кўрсатмасин, бирон корҳол бўлса, чойхонада одам қолармиди? Аммо машина паст кўча-га кириши биланоқ юраги музлаб кетди. Ана, ўша шифер томли пастак уй, ана икки туп тут, ранги унниқиб кетган тахта дарвоза. Дарвоза олдида беш-олти эркак тўдалашиб туришибди. Аллақандай аёл тут тагини супурапти.

«Наҳотки!» Бу савол унинг миясига сўнгги бор чакмоқдай урилди-ю, мажолсиз оёқларини аранг судраб, машинадан тушди. Шу ондаёқ Холмат ака югуриб келиб, уни қучоқлади.

- Онамиздан айрилиб қолдик-ку, укам! - У Искандар Ваҳобовични бағрига босганча бирдан ўкраб йиғлаб юборди. — Айрилиб қолдик!

Искандар Ваҳобовичнинг кўз ўнги қоронғилашиб кетди. У карахт бўлиб қолган, Холмат аканинг елкаси муттасил силкинаётганини, мўйлови ўзининг юзига тегиб ғашини келтираётганини сезиб турар, аммо бошқа нарсани идрок этолмас, хаёлида фақат бир фикр чарх урарди. «Ойим!» «Ойим!» У амаллаб Холмат аканинг қучоғидан чиқди-да, гандираклагудек бўлиб уй томон йўналди. Дарвоза олдида турган кишилар негадир унга тик қарамас, бири бошини хам қилиб турар, бири юзини ўтирганга ўхшарди. Бироқ ҳозир у бунга эътибор берадиган аҳволда эмасди.

Чайқалиб-чайқалиб ғиштин зиналардан чиқди-ю, салқин даҳлиздан ўтиб, уйга отилиб кирди.

Қандайдир аёллар (Искандар қарамади) унга йўл бўшатишди.

Искандар ялтироқ куббалари занглаб кетган сим каравотда ётган онасини кўрди. Устига оқ чойшаб ёпиб қўйилган. Онаси қандайдир осойишта ётар, худди ухлаётганга ўхшарди. Искандар ҳозир «Ойи!» деб чақирса, уйғониб кетадигандек.

У шундай қилди. Каравот олдига, наматга тиз чўкканча илтижо қилди:

— Ойи! Ойи-и!

Йўқ, онаси кўзини очмади. Шунда у чойшабни очиб ташлади-ю, онасининг қўлини, йиллар заҳматидан бармоқлари қинғир-қийшиқ бўлиб кетган қўлини чангаллаб ўпди. Қизиқ, онасининг қўли муздек эди!

- Ойи! Ойижо-он! - деди ҳайқириб. Кейинги сўзлар бўғзидан йиғи аралаш отилиб чиқди.- Ойи-и!

У кўз ёшларидан ҳўл бўлиб кетган лаблари билан онасининг қўлларини ўпа бошлади. Кейин нима учундир икки қўллаб намат тўшалган ерни муштлади.

- Нега! Ойи, айтинг, нега?

У эсдан оғиб қолганга ўхшар, ҳадеб ерни муштлар, аммо бу хитоб онасига қаратилганми, ўзигами, ақли етмас эди. У чўккалаган кўйи тагин онасининг қўлларига ёпишди. Муздек, дағал қўлни юзига босиб, ўкраб юборди.

...Бу қўллар унинг бошини силаган, кўп силаган. Кўнгли ўксиганида, бетоб бўлганида, илк бор мактабга борганида, мактабни олтин медаль билан битирганида... Институтга кир-ганида, битирганида... Ниҳоят... уйланганида... Бу қўллар унинг бошини кўп силаган. Ўзичи, ўзи онасининг бошини силаганми? Бирон марта, ақалли бирон марта силаганми?!

Юрагининг туб-тубидан отилиб чиққан бу савол аъзойи баданини ўртаб юборди.

— Ойи-и-и-и! - деди инграб.

Бу қўллар уни йўргаклаган, унга кўкрак тутган, шамоллаганида баданига қўй ёғи сурган. Бу қўллар сигир соққан, таппи қилган, кир ювган, овқат пиширган, нон ёпган...

Нон! Онасининг назарида нондан табаррук нарса йўқ эди. Қўни-қўшниларнинг гўдак боласи йўлга кирса оёғи орасидан кулча юмалатиб, бошқа болаларга обқочтирарди. Никоҳ тўйидан аввал икки ёшнинг пок турмушидан нишона бўлсин деб нон ушатарди. Бостирмадаги тандирда кунора нон ёпарди. Зоғорами, арпа нонми, ишқилиб, нон-да! Тандир ёнида ўралашиб юрган Искандарга энг аввал пишган нонни юзига сув сепиб узиб берарди...

У ёш тўла кўзлари билан беихтиёр каравот устига, шифт томонга тикилди. Ана, ана ўша нон! «Чийлампа» қилиб сувалган шифт остида, девордаги миҳга илиғлиқ турибди. Бир чети тишланган. Ана, ўша тиш излари. Бу — дадаси тишлаган нон. Қип-қизил...

У онасининг нонни арта-арта жойига илиб қўйганини кўрган. Миҳдан ҳадеб олиб қўйилавергани учун тешиги кенгайиб кетган. Аммо нон ҳамон турибди. Моғор босмаган, қип-қизил...

Бир маҳал у кимдир оҳиста туртганини идрок этиб, елкаси оша бурилиб қаради. Таниди: Баҳри хола. Кўк рўмол танғиб, кўк кўйлак кийиб олибди. Йиғлайвериб, шишиб кетибди.

— Бандалиқда, болам, - деди у минғирлаб. — Оллонинг иродаси, жон болам! Ювғувчи келди... - Шундай деди-ю, ҳиқиллаб йиғлаганча кўк рўмолини юзига босди.

Искандар чиқиб кетиши кераклигини тушунди. Остонага борганида тўхтаб қолди. Онасига термилди. Онаси куббалари занглаб кетган сим каравотда ётар, гўё ухлаётгандек, ҳозир ўрnidан туриб, уни бағрига босадигандек, икки кафти билан икки юзидан ушлаб, пешонасидан ўпадигандек эди. У доим шундай қиларди. Шу уйда, шу каравотда онаси уни бағрига босиб ухлатган. Эрталаб пешонасини силаб уйғотган.

...Эсида, ўшанда Искандар биринчи синфда ўқирди. Ўрик гуллаган кун эди. Мактабдан иситмалаб келди. Онаси минг зўрламасин, бир пиёла чой ичди-ю, худди мана шу каравотга чўзил-ди. Уйда хотинлар кўп эди. У иситма аралаш Баҳри холанинг димоғи билан минғирлаб

айтаётган гапларини эшитиб ётарди.

«Энди, овсинмошша, Худодан ҳам, бандасиданам қарзингиз қолмади. Уруш битди. Келганлар келди. Ўлганларни жони жаннатда бўлсин. Ёш умрингизни хазон қилманг. Болагаям ота керак, ўргилай. Сизга оғиз солаётганлар таг-зоти кўрган одамлар...»

Искандар онасининг жавобини эшитмади. Ухлаб қолди-ми, ҳушидан кетдимиз, ўзи билмасди. Умуман, бу гапларнинг маъносини тушунмасди. Фақат эртасига онаси куйиб-ёниб айтган сўзлар қулоғига ўрнашиб қолди.

«Иккинчи унақа гапларни гапирманглар! Худони қаҳри келди. Боламга қизамиқ тошиб кетди. Дадаси омон бўлса келар, келмаса пешонамдан кўрдим. Ёлғиз эмасман, шукр, олдимда болам бор...»

- Искандаржон, жон болам, - Баҳри хола унинг елкасига қоқди. — Чиқа қолинг, қоқиндик.

Искандар (у энди Искандар Ваҳобович эмас, Искандар, оддий Искандар бўлиб қолганди, негаки, ўлим ҳаммани баравар қилиб қўяди) вазмин қадамлар билан салқин даҳлизга чиқди.

Пешайвон устундаги михларга онасининг бутун «бисоти» илиб қўйилибди: битта янги, иккита эски кўйлак, унниқиб кетган бахмал нимча, бир бурчи тешилган жун рўмол, ҳали тикилмаган бир кийимлик штапель, шол дастурхон...

Кавшандозда онасининг кавуши турибди. Қизиқ, бу кавушни Искандар уч йил илгари олиб берган эди. Нега яп-янги турибди?

Холмат аканинг хотини - Келинойи йиғидан қизарган кўзлари билан унга термилди. Искандар кавушга тикилиб турганини сизди шекилли, тушунтирди:

- Аяб юрардилар. Тўйга борсалар ёнбошларига — кўрпачанинг тагига беркитиб ўтирардилар. Искандарим оберган, деб мақтанардилар.

Искандар ҳамон кавушдан кўз узмасди. Келинойининг саволини дафъатан яхши эшитмади.

- Нима қилайлик, маставами, шўрвами? Искандар ҳеч нимага тушунмади.

- Нима? - деди гарангсиб.

- Ҳали-замон уйни одам босади. Иссиқ овқат қилиш керак, - Келинойи куйманиб тушунтирди. - Ўлик чиққан уйда қозон қайнатиб бўлмайди. Бизникида қиламиз. Сўрамасам ҳам бўларди-ку, сиз - ўзимизникисиз, укам.

Искандарни Келинойининг саволи эмас, ўзини ўртаётган муаммо қийнар эди.

- Нима бўлди? - деди инграб. - Ойим соппа-соғ эдилар-ку! Келинойи ўпкаси тўлиб хўрсинди.

- Туппа-тузук эдилар, - деди бурнини тортиб. - Эрталаб ўйнаб-кулиб ўтирдилар. Ўлимликларини кўрсатдилар. Ҳазиллашдик. Мен айтдим: «Ўлимни ўйламанг. Ақининг тўйини... - Келинойи ҳиқиллаб қолди. — Ақиданинг тўйини ўзингиз бош бўлиб ўтказасиз», дедим. Хўп, дедилар. Кейин бирдан, ғалати бўп кетяпман, дедилар. Каравотга ётқизган эдик...

Искандар кавшандозга ўтирганча бошини чангаллади. Бу қандай гап! Бу қандок адолатсизлик! Нимага? Туппа-тузук юрган онаси нимага тўсатдан...

Келинойи ҳамон ҳиқиллаган кўйқ унинг бошига эгилди.

- Шўрва қила қоламиз.

Ажаб, шу топда таом ўтадимиз томоқдан! Дарвоқе, онаси шўрва пиширишга уста эди. Тўйда, маъракада хотинлар унинг овқатини мақташса қувониб кетарди. Айниқса, мохорани кўп қиларди. Бу таомни Искандар ҳам еган. Кўп еган! Онаси бева қолганидан кейин жамоат уни Отинойи қилди. У мактабда фаррош бўлиб ишлар, лекин уйда ҳам тинчи йўқ эди. «Келин тушди»га қовурма чучвара пишириш борми, «тўққиз-тўққиз»га қатлама қилиш борми, никоҳ тўйида «тортишмачоқ» бўладими, куёв-келиннинг бошидан сочқи сочишми, келин саломда қуда-қудағайларга салом беришми - ҳаммаси онасининг зиммасида эди. У тўйдан албатта тугунча олиб келар, тугунчада нон, монпаси, қовурма чучвара, кейин... албатта-мохора бўларди. Баъзан ярим кечалари эшик тақиллаб қолар, Искандар онасининг дик этиб ўрнидан туриб кетганидан уйғонар, зум ўтмай онаси қайтиб кирарди. «Жон болам, Исмаи чўлоқ омонатини

топширибди, бормасам бўлмайдди, сен кўркмайсан-а, катта йигитсан-ку», деб пешонасидан ўпиб чиқиб кетар, шу кетганча эртасига пешинда қайтиб келар, ўзича куръон ўқир: «Жойи жаннатда бўлсин», деб юзига фотиҳа тортар эди.

...У онаси ётган уйга оқсоқланиб кириб кетаётган паранжили кампирни кўрди-ю, гарангсиб ҳовлига тушди. Димоғига райҳон ҳиди кирди. Негадир онасининг иси келгандек бўлди.

Келинойи ҳовлидаги райҳонлардан шоша-пиша юлганча уйга кириб кетди. Искандарнинг хаёлига ярқ этиб бир фикр урилди: «Гуляга айтиш керак. Хабари йўқ-ку ҳали».

У энди эшик томон йўналган эди, хотинига кўзи тушди. Гуля, кўлида оқ сумкача, худди тўйга келгандек ясаниб олган, водолазка кийган, қулоғида бриллиант зирак ялтираб турарди. «Қаёқдан эшитибди бу!» деган хаёлга борди-ю, унинг орқасидан сумка кўтариб келаётган шофёри Шавкатни кўриб, ҳаммасини тушунди: «Шавкат хабар қилган».

— Искандар ака! — Гуля унинг елкасига бошини кўйиб кучоқлади.— Бечора ойм! - У бир зум шу алфозда турди-да, негадир тескари қараб кафти билан юзини чангаллади. Шоша-пиша оқ сумкачасидан рўмолча олиб кўзига босди.

«Сен айбдорсан! - деб ўйлади Искандар вужуди титраб. -Ҳаммасига сен - қанжик айбдорсан!» У хотинидан чириллатиб юзини ўгирди-да, бурчакда, ўрик остида турган сўрига бориб ўтирди.

Шу ондаёқ шафқатсиз бир савол аъзойи баданини сиркиратиб юборди. «Ўзинг-чи, ўзинг!»

Унинг уйланиши қизиқ бўлди. Қурилиш факультетида Искандар Ваҳобовнинг олдида тушадиган талаба йўқ эди. Аълочи, жамоатчи... Тўртинчи курсда ўқиётганида СНОда «Граждан қурилишини маҳаллий шароитга мослаш» деган мавзуда маъруза қилди. У шу қадар дадил фикрларни ўртага ташлади-ки, муҳокама жанжалга айланиб кетди. Бировлар уни модернист деди, бошқалар донишмандга чиқарди. Шунда кафедра мудири, Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, профессор Зариф Ҳодиевич уни ҳимоя қилди. «Ёш дўстимиз Искандар Ваҳобовичдан келгусида етук олим чиқади», деди комил ишонч билан. Ростдан ҳам шундай бўлди. Зариф Ҳодиевич уни ўз тарбиясига олди. Искандар аспирантурада қолди. Биринчи бор домланинг қизи - жинси шим кийиб юрадиган Гуляни кўрганида эътибор бермади. Тўғрироғи, эътибор бермасликка ҳаракат қилди. Кимсан, академикнинг қизи қаёқда-ю, маҳалла отинининг ўғли қаёқда! У шундай деб ўйлар, лекин домла билан олча соясида ўтириб суҳбатлашаётганда ичкарида рояль чалаётган, баъзан хиёл бўғиқ, аммо юракни ўртовчи овозда кўшиқ айтаётган Гуландом - Гуляга кўнгли талпинаётганини сезиб турарди. Гуля консерваторияда ўқир, замонавий, ўктам қиз эди. Хуллас, Гулянинг ўзи унга кўнглини ёрди.

Тўй ресторанда ўтди. Келиннинг дугоналари паст кўчадаги кулбага келишганида Искандарнинг етти номуси ерга букилди. Назарида, Отинойи келинининг бошидан сочган сочқилар ҳам, пиширган мохораси ҳам ўта бачкана, ўта ғариб кўринар эди. Буни қарангки, Зариф Ҳодиевич мард одам экан! Худди шу ҳовлида, худди шу сўрида ўтириб (Отинойи катта охурдан ем еган қудаларидан уялиб, ресторанга бормаган, аммо уйда чиройли дастурхон тузаб қўйган эди) қизига насиҳат қилди:

«Искандарни ўзинг танладингми, энди билиб қўй, шу оиланинг жирини жирлайсан. Онанг бечора бир кўз билан ўғил ўстирибди. Менинг ҳам бир болам иккита бўлди, Отинойининг ҳам».

Отинойи бу гапдан боши осмонга етди. Тоғдек суянчиқ топганига қувониб, қудасининг елкасига бош қўйиб йиғлаб юборди.

Ярим йилча яхши туришди. Отинойи келини уйғонмасидан аввал печкага кўмир қалаб қўяр, атайлабдан тандирда нон ёпар, кечқурун эр-хотин ишдан қайтишига овқат тайёр турар эди... Бошқа пайтларда у тўйгами, маъракагами чиқиб кетар, аллапаллада бир лаган совиган ош, бир коса мохора, бир чеккаси ушатишган қатлама олиб келиб, ўртага қўяр, тан-тана билан эълон қилар эди. «Олинлар, болажонларим! Сизларниям тўйга етказсин!» Кейин бир кийимлик читми, са-тинми келинига узатарди: «Обқўйинг, келинпошша, худо хоҳласа, ўғил тўйи

қилсангиз керак бўлади!»

Гуля қайнонасининг олдида бир нима дея олмас, кечаси Искандарни эговларди: «Онангиз тиланчиликни бас қилсин! Менга биров тишлаган қатламалар, биров садақа қилган латталар керакмас».

Катта жанжал арзимаган нарсадан бошланди. Бир куни Искандар ишдан келса, хотини диванга мук тушиб йиғлаб ётибди. Искандар унинг елкасидан оҳиста тутган эди, Гуля диван суянчиғини муштлади, ёшдан туши эриб кетган кўзида ғазаб чакнади:

«Йўқолинг! — деди йиғлаб. — Тиланчи онангиз билан қўшмозор бўлинг! Гиламим! Гиламимни нима қилди? Икки минг сўмлик гилам эди! Ирим-сиримларинг бошингда қолгурлар!»

Искандар эсанкираб қолди. Девордаги ипак гиламга қаради. Йўқ, ҳаммаси жойида. Кейин, ерга тўшалган «Туркман» гиламини синчиклаб текшира бошлади. Қараса Гулянинг гапи рост. Гиламнинг бир бурчи тешилиб қолибди. Тангадек тешик. Искандар гўё шу билан тешик бекилиб қоладигандек бармоғини тикиб кўрди. Юраги сиқилиб уф тортди. Бошини кўтарса, тепасида онаси турибди. Отинойи, «бу ёққа кел», дегандек уни имлади. Искандар ҳамон диванда юзтубан ётган хотинига ўғринча қараб кўйди-да, онасига эргашди.

«Айб манда, - деди онаси шивирлаб. - Кеча тўйда бир уй хотин Гуландомни мақтади. Келинимга кўз тегмасин, деб исириг тутатгандим. Хокандоз ўлгурдан чўғ тушганини билмай қолибман. - У бир зум ўйланиб турди-да, тушунтирди: -Хотинингни кўнглини ол. Хапа бўмасин. Жа бўмаса, пенсиямдан йиғиб-йиғиб олиб берарман!»

На иложки, бу билан жанжал тугамади. Гуля масалани кўндаланг кўйди: «Ё мени денг, ё тиланчи онангизни! Кетаман! Дадамникига кетаман! Онам мени кўмирнинг сассиғини ҳидласин, деб туккан эмас».

Охири эр-хотин бошлашиб Зариф Ҳодиевичнинг олдида боришди. Маслаҳат сўрашган эди, қайнотаси Искандарни жеркиб берди: «Қанақа эркаксиз ўзи! Бир йил турмасдан онангизни ташлаб қочишни мўлжаллаб қолдингизми? Хотин деганни қаттиқ ушлаш керак-да, бундоқ!»

Дадасининг гапи Гулянинг жон-жонидан ўтиб кетди. «Уйингизга сиғмасам, ижарага квартира оламан», деб йиғлади. Қизик, шунда яна Отинойининг ўзи ёрдамга келди. «Болаларимга ёрдам беринг, жой олишсин. Гуландомим катта охурдан ем еган, менинг чалдеворимда турса уят бўлади», деб қудасига ялинди.

Шундоқ бўлди. Зариф Ҳодиевичнинг кўмагида шаҳар марказидан уй олишди. Эр-хотин, «юринг биз билан», деб Отинойини ҳол-жонига қўйишмади. Аммо Отинойи кўнмади. «Қорада кўрсам қорним тўқ, ўзларингдан кўпайинглар. Мен чолимнинг чироғини ўчириб кетмайман».

Тўғри, Искандар онасини қаровсиз қолдирмади. Лойсувоқ том устига старापил ўрнатиб, шифер ёптирди. Уй «замо-навийроқ» бўлди. Кейин... кейин газ киргизиб берди. Тўғри, табиий эмас, баллонли... Отинойи уларнинг «дом»ига борса кўп ўтиролмас, маҳалладаги бирон тўйиними, маъраканими баҳона қилиб, тезгина тура қоларди.

Аввалига эр-хотин бу ҳовлига бот-бот келиб туришди. Кейин Искандарнинг ишлари кўпайди. Искандар энди кимсан Искандар Ваҳобовичга айланди, фан кандидати, трест бошқарувчиси... Ажаб, унинг иши кўпайгандан-кўпайиб борар, бироқ ҳаммасига улгурар эди. Фақат бир нарсага онасини кўришга вақт тополмасди. Бунга бир чеккаси Гуля ҳам сабабчи эди. Эр-хотиннинг умри ўтиб борарди. Фарзандлари йўқлиги аввалига билинмаса ҳам бора-бора Гуля серзарда бўлиб қолди. Бир куни эрига пичинг қилди: «Ойингиз сизга янги хотин излаб юрганмиш. Эшикма-эшик тентираб ўрганиб қолган-да! Топса-топадиям!»

Искандар ўшанда хотинини биринчи марта сансиради. «Уят борми санда», — деди ғазабдан титраб. Онаси ҳар доим бир гапни қайтарарди: «Хотинингни хафа қилма, болам. Умид билан бир ёстикқа бош кўйган». Гуля ҳар эҳтимолга қарши «профилактика» учун шундай деганини билиб, Искандар баттар ғазабланди: «Уят борми санда?» — Гуля кинояли қулди: «Уят нима

қилади менда, ҳаммасини йиғиштириб сизга берган».

«Мана энди ҳаммаси тамом бўлди. Ҳаммаси». Искандар ҳовлида одамлар куйманиб юрганини пайқар, аммо ҳеч нимани" кўрмас эди.

Чеккиси келди. Шимининг чўнтагига қўл суқса, сигарет йўқ. Ҳали ишхонада стол устида қолиб кетаверибди. У маъносиз нигоҳини рўпарасидаги бостирмага тикди. Лойсувоқ том юпқалашиб қолибди. Каталакдек деразанинг бир кўзи синган, ойналари хиралашиб кетган.

Ажаб, охириги марта қачон келувди бу ҳовлига? Ҳа, байрам арафасида, еттинчи мартда келган эди. Тушлик танаффусидан фойдаланиб, бирров келдию кетди. Одатдагидек шошиб турарди. Кейин, Гуля меҳмон келади деб қўйган... Онасини тўртта чой, совун билан кутлади. Машина кутиб турганини баҳона қилиб туфлисини ҳам ечмади. Онаси шошиб қолди. Ялпиз сомса қилган экан. Мажбур қилиб шундан биттасини едирди. Искандар машинага ўтирганда ҳарсиллаб югуриб чиқди. Рўмоли қийшайиб елкасига тушиб кетган. Қўлида эски газетага ўроғлик бир нима. «Ма, - деди машинанинг қия очиқ эшигидан узатиб. - Гуландомниям оғзи тегсин». Искандар газета остидан иссиғи сезилиб турган сомсаларни машинанинг орқа ойнаси тагига ташлаб эшикни ёпди... Ўшанда онасини охириги марта кўраётганини билса эди! Бугун нечанчи ўзи? Ўн иккинчи июль. Бундан чиқди уч ойдан ошибди. Уч ой! Нахотки шунча вақт ичида бир соат вақт тополмади? Топарди, хоҳласа албатта топарди...

У аллаким ўзининг отини айтиб чақираётганини идрок этиб, бошини кўтарди. Қараса, жинси шим кийган талабанамо йигит елкасида картон кути кўтариб турибди. Искандар уни танимади. Талмовсираб қараган эди, йигит сўради:

— Қаёққа қўяй?

Искандар ҳеч нимага тушунмади. Юки оғирроқ бўлса керак, йигит қутини қўш қўллаб чираниб елкасидан олди-да, сўри бурчагига - сояга қўйди. Искандарнинг кўзи қутига ёпиштирилган этикеткага тушди. «Қорақум». Зум ўтмай бояги йигит тагин бир кути кўтариб келди. Униям сўри устига, бояги қутининг ёнига қўйди.

— Майиз, - деди секин.

Шундагина Искандарнинг хаёлига келди: «Пулини бериш керак».

— Шошманг, — деди чўнтагини кавлаб. — Неча пул бўлади? Йигит тўхтаб қолди. Ҳайрон бўлиб унга тикилди.

— Неча сўм? — деди Искандар овози хириллаб. Йигит негадир ерга қаради.

— Отинойим... — Шундай деди-ю, у ёғини гапирмади. Кўзи-га шу қадар маъноли тикилиб қарадики, Искандар беихтиёр пулни қайтиб кассасига солди. Йигит оҳиста бурилди-да, индамай кетаверди. Қизиқ, нима демоқчи бўлди у! «Отинойим менинг ҳам онам эди, сен пасткаш ҳамма нарсани пулга чақасанми», дедими! Ким ўзи бу йигит? Нимага Искандар уни танимади? Умуман, ўзидан бошқа — Искандар Ваҳобовичдан бошқа кимни танийди?!

Бир маҳал у кавшандозда Келинойи имлаб чақираётганини кўрди. Паранжили ювғувчи оқсоқланиб зинадан тушиб келарди. Келинойи ёшдан қизарган кўзларини Искандарга тикди.

— Отинойимнинг зирақларини ювғувчига бердик, — деди секин. - Ўзлари васият қилгандилар.

«Ювғувчи», «васият...» Бу сўзлар Искандарга хунук, совуқ эшитилар, гўё бу гаплар ҳаммаси ёлғондек, тушида бўлаётгандек эди. Ҳозир уйғониб кетади-ю, енгил тортади.

— Мана... Олиб қўйинг...

Искандар меровсираб Келинойининг қўлига қаради. Икки лўппи чой. «Индийский».

— Иккитасини ювғувчига бердик. Рози бўлинг. - Келинойи титраётган лабини тишлади... — Тўртта эди. Саккизинчи мартда олиб келган экансиз. Отинойим... Отинойим... - Келинойи энтикиб қолди. — Баркаш орқасига бекитиб қўйган эдилар. Биров келса, Искандарим обкелган чойдан дамланг, дотор чалиб турган чойдан, дердилар. Мен бошқа чой дамлардим. Бунисини Отинойим ҳар куни ҳидлаб-ҳидлаб баркаш орқасига бекитиб қўярдилар.

Искандар боши ғувиллаб бораётганини, ҳозир йиқилиб кетишини ҳис этиб турарди. Келинойи «датор чалиб турган» ҳинд чойини пешайвон тахтасига кўйди. Бурнини торта-торта йиғлаганча кўйлагининг ёқасидан кўйнига қўл суқиб, эски газета қоғозига ўроқлик алланима чиқарди.

- Олиб кўйинг, - деди қоғозни узатиб. — Ўлимлигим деб, ёстиқларининг орасига тиқиб кўйган эдилар. Сиз ташлаб кетган экансиз. Қирқ сўмини ювғувчига бердик. Икки юз олтмиш сўм қолди. Санаб олинг. - У газета қатини очиб, бир сўмлик, уч сўмлик пулларни Искандарга узатди.

Қачон, қачон шунча пул берганди у онасига!! Бу қандоқ жазо! Бу қандоқ бедодлик! Шу кунидан кўра онаси эмас, ўзи ўлгани яхши эмасмиди!!! Онаси бир сўмлаб йиққан пенсия пулини ҳам Искандарим берди деган. Шу гапга ўзиям ишонган, бошқаларниям ишонтирган. Қани энди кўкрагини шундоқ йиртса-ю, юрагини суғуриб олиб ерга улоқтирса!

Ич-ичидан отилиб келган бўғиқ йиғидан титраб, пулни ташлаб юборди. Бир сўмлик, уч сўмликлар паришон пирпираб кавшандозга тушди.

... Искандар ховлига, ундан йўлакка отилди. Узун атлас лозим кийган қандайдир келинчак тор йўлакка «шакароб» қилиб сув сепар, сачрамаслик учун қўлидаги пақирни борган сайин пастроққа эгар эди. Очиқ дарвозадан забардаст йигит кириб келди. Искандар унинг афтини кўрмади. Йигит майкачан елкасига йўл-йўл дастурхон ташлаб олган, елкаси аралаш гарданига ортилган бир қоп ун залвари остида икки букилиб келарди. Искандар бир томонга, сув сепаетган келинчак бир томон-га четлаб йўл беришди. Йигит яланг оёқларини гурс-гурс босганча Искандарнинг олдидан ўтиб, ховлига кириб кетди.

Искандар дарвозадан чиқди-ю, тўхтаб қолди. Эшик олдига тумонат одам тўпланган, тор кўчага машина сифмай кетганди. Қизик, қаёқдан келди шунча машина! «Ишхонадан бўлса керак», деган ўй хаёлидан лип этиб ўтди. Аммо ўша ондаёқ булар «Жигули», «Москвич» машиналари эканини, ишхонадан фақат ўзининг машинаси бир чеккада турганини пайқади.

Нарироқда юк машинаси турибди. Машина устида икки ўспирин туриб олиб, йиғма столларни, харрақларни узатиб беряпти. Пастда эса тўрт йигит столларни пайдар-пай туширишиб, бир чеккага олиб кўйишяпти.

Искандар тут панасида турган тобутни кўриб, кўнгли узилиб кетди. Тобутдан берироқда, ҳозиргина машинадан туширилган харрақларда салла ўраган, яқтак кийган чоллар ўтиришибди.

— Бандалик-да, укам!

Искандар ёнида турган маҳалла оқсоқоли Шокир акага маъносиз қараб кўйди.

— Ҳаммининг бошида бор, - оқсоқол хўрсинди. — Онамиз бошқача эдилар-да, жаннати хотин эдилар.

Кейин оқсоқолнинг похол шляпа кийган «зами» Искандарнинг қўлини қисди.

— Неча ёшда эдилар? — деди секин.

«Бунинг нима аҳамияти бор?! - Искандар шуни ўйлади-ю, дафъатан хаёлига бошқа фикр келди. - Дарвоқе, неча ёшда эди онаси! Ҳа, ўн саккизинчи йил эди. Ўзи қирқ иккинчи йилда туғилган бўлса, демак, онаси йигирма тўрт ёшда бева қолган экан».

Ўзини кучоқлаган тўнли кишини Искандар дафъатан таний олмади. Кейин билди: қайнотаси. Зариф Ҳодиевич унинг пешонасидан оҳиста ўпди.

- Бардам бўлинг, ўғлим, - деди секин. - Ота-она ўлмоғи фарз...

Кейин кимдир елкасига туртди. Қараса Холмат ака.

- Бу ёққа юр, — деди-ю, уни йўлакка бошлаб кирди. Девор тагидаги курсида ётган тўнни кийгизди, белига белбоғ ўради. Қати бузилмаган дўппи узатди, — кийиб ол!

Дўппи кичкина экан. Искандар кафти билан босиб-босиб ташқарига йўналаркан, Холмат ака яна пичирлади:

- Лайлактепага олиб борамиз-да, а! Ўзлари айтган эканлар. Искандар юк машинаси фақат

стол-стулни олиб келишга мўлжалланмаганини тушунди. Лайлактепа олис, тўрт чақирим келади. Оёғи остида ўралашаётган ўн-ўн икки яшар болакайлар ҳам тўн кийиб, белини боғлаб олганига аввал хайрон қолди-ю, кейин тушунгандай бўлди. Эҳтимол, Холмат аканинг болаларидир, эҳтимол, қўшни болалардир...

... Олд томонига паранжи, орқасига мурсак ёпилган тобутни олиб чиқишганида ҳаммаёк дилни ўртовчи фарёдга тўлиб кетди. Келинойи, Баҳри хола, Муаттар хола, аллақандай қизлар, келинлар чуввос солиб тобут кетидан югуришди.

- Вой онам!

- Рўшнолик кўрмаган онам!

Тўн кийиб, белбоғ боғлаган болакайлар кўзидан дув-дув ёш оқиб: «Бувижоним, бувижоним!» деб чириллашар эди. Холмат аканинг мўйлови ҳўл бўлиб кетган, нукул титрарди.

- Ҳаммамизнинг онамиз эдингиз-а!

Йўқ, Искандар ўйлагандек тобутни машинага ортишмади. Елкада кўтарганча йўлга тушишди. Искандар тобут бандидан ушлаб олти-етти кадам юрган эди, уни сиқиб чиқаришди. У тобут бандига ҳадеб қўл чўзар, аммо навбат тегмас эди. Таниш-нотаниш одамлар гоҳ олдинга, гоҳ орқага ўтиб талашиб-тортишиб тобутга ёпишар, ҳар ким иложи борича кўпроқ кўтаришга, елкасини узоқроқ тутиб беришга ҳаракат қилар эди.

Бекатга чиқишганда троллейбус келиб қолди. Тўхташи билан дув этиб ўттизтача эркак тушдию тобутга ёпишди.

- Ким? - деб сўради зиёлинамо кўзойнакли йигит Искандарнинг ёнида кўз ёшини тўнининг энгига артиб-артиб кетаётган Холмат акадан.

- Отинойим!

- Ие! — кўзойнакли йигит ранги ўчганча тобутга қайтадан тирмашди.

Энди катта кўча одамга тўлиб кетган, орқада троллейбус тўхтаб қолган, рўпарадан келаётган энгил машиналар чеккага чиқиб тўхтар, ҳайдовчи ҳам, йўловчилар ҳам шу томонга югуришар эди.

- Ким?

- Отинойим!

- Ие!

Кўчада ҳаракат бутунлай тўхтаб қолди. Бурилишга етганларида Искандар беихтиёр орқасига қаради. Одамлар оқими икки бекат орасига чўзилиб, бутун кўчани тўлдириб келар, тобут уларнинг елкасида осойишта тебраниб борар, оқимга эса янгидан-янги одамлар келиб қўшилар, қўшилар, қўшилар эди...

- ҲАЖВИЙ ҲИКОЯЛАР -

«БУТИЛКА» ҲОЖИ

(Бошқа ҳожиларга дахли йўқ)

Дўстим ўғлини уйлантираётган эди. Энди... тўй бўлганидан кейин... ўзингиз биласиз... Ҳалиги қурғурдан жиндай-жиндай қилиб ўтирсак, даврамизга оқ ятак, оқ дўппи кийган кетмонсоқол йигит келиб қўшилди. Келин-куёвга бахт-саодат тилаб, фотиҳа тортди.

— Яратганга шукроналар бўлсин! — деди қироат билан. -Муқаддас сафар шарафи каминага ҳам насиб айлади!

«Куллуқ бўлсин», дедик. Дастурхонда анави «шайтон суви» турганидан хижолат чекдик.

— Минг бор узр, Ҳожи ака. — Косагул шундай деб, шишаларни ими-жимиди стол тагига олиб қўяётган эди, Ҳожи ака кескин бош чайқади.

— Йўқ-йў-йў, тақсир! - деди далда бериб. — Сизлар баҳузур, тақсир, баҳузур. Тўйда хурсандчилик қилишнинг айби йўқ.

Косагул иккиланиб қолди.

— Сиздек мўътабар одамнинг олдида...

— Безиён, тақсир, безиён... Биз ҳам бундан бисёр нўш айлаганмиз. - Ҳожи ака жиндай-жиндай ичкилик қуйилаётган пиёлалардан кўз узмай таъкидлади: - Нўш айлаганмиз, бисёр нўш айлаганмиз.

Косагул шумгина йигит экан, Ҳожи аканинг кўзлари сувга тушган мунчоқдек йилтираб турганини пайқаб қолди.

- Сўраганнинг айби йўқ, Ҳожи ака. Мабодо ўзлариям...

- Йў-йў-йў! — Ҳожи ака кескин бош чайқади. - Биз ҳам нўш айлаганмиз... Айлаганмиз.

- Кўп эмас, жиччагина, - деди косагул илжайиб. Ҳожи ака оғир муаммо қаршисида қолгандек, бир зум ўйга толди.

- Каминани кўп хижолатли аҳволга соп қўйдиларда, -деди хўрсиниб. - Келинг, йигитнинг сазаси ўлгунча шайтоннинг бўйни узилсин!

- Қайси биридан?

- Каминага «қизили»ям бўлаверди, - деди Ҳожи ака камтарлик билан.

Косагул пиёлага бир қултум коньяк қуйиб узатган эди, Ҳожи ака янаям синикроқ оҳангда қўшиб қўйди:

- Жонлироқ бўлаверсин, тақсир.

«Жонлигина» қуйилган пиёлани олиб, қисқа нутқ ирод этди:

- Ёшлар қўша қарисин! Ували-жували бўлсин!

Баайни совуқ чой ичаётгандек, қоп-қора соқолининг биттаям туки қилт этмади. Бодринг билан газак қилиб, «Яратган неъматингга шукр», деб қўйди.

- Охиригача олмабсиз-ку, Ҳожи ака? - деди косагул пиёла тагида қолган жиндай коньякка қараб.

- Ҳар нарсанинг қонун-қоидаси бор, укам! - деди Ҳожи ака виқор билан. - Ичкилик хамр, яъниким макруҳ нимарса. Аммо унинг ичида сув ҳам бор. Сув - энг покиза неъмат. Шундайми? Камина сувини ичдим. Макруҳи тагида қолди. Айтяпман-ку, камина ҳам бундан бисёр нўш айлаганмиз. -У қикирлаб кулди. - Бир улфатимиз бўларди. Ғалати гапларни топиб юрарди. Бир гапи ҳеч эсимдан чиқмайди. «Биринчи қадаҳ билан иккинчисининг орасига қил ҳам сиғмаслиги керак», дерди. Топган гапини қаранг, баттолнинг! Қил сиғмасин, дейди-я!

Косагул Ҳожи аканинг ишорасини дарров тушунди. Пайсочга солмай, пиёлани тўлдириб узатди.

- Йў-йў-йў! Ундоқ қилмасинлар-да, укам! - Ҳожи ака шундай деди-ю коньякни сипқарди.

«Яратган неъматингга шукр», деб пиёлани косагулга узатди. - Кўрдиларми, укам, макруҳи яна тагида қолди. Ўзлариям ўргансинлар!

Даврадагилардан бири сафар таассуротларини сўраган эди, Ҳожи ака яйраб кетди.

- Э, нимасини сўрайсиз, ука! - деди шанғиллаб. - У ёқлар Хизр назар солган юрт! Ҳар қадамда магазин! Ҳар қадамда дўкон. Жамийки нимарса муҳайё! Апельсинларни текинга тарқатади-ей! Хоҳла - бир яшик ол! Хоҳла - бир тонна ол! Буни қаранг, ҳамма нарса бор-ку, термос йўқ экан. Уч-тагинасини обкетувдим, олам жаҳон пул бўлди! Улфатим, шуни менга айтсанг, ўлармидинг, деб ёмон хапа бўлди.

- Кечирасиз, қайси улфатингиз? - дедим тушунмай.

- Ҳалиги баттол-да! Биринчи қадаҳ билан иккинчисининг орасига қил сиғмасин, дейдиган. Шу баттолнинг яна бйр гапи бор. «Иккинчи қадаҳ билан учинчисининг орасига қил сиғмасин, дейман-ку, аммо ип сиғмаслиги керак», дейди!

Косагул яна пиёлани тўлдирди. Ҳожи тагида озгина қолдириб, пиёлани қайтарди.

- Яратган неъматингга шукр, - деди виқор билан. - Кўриб қўй, укам! Тагида ҳар гал бир хил макруҳи қоляпти! У ёқда-чи, вей, видик, телевизор, камера деганлари капийка! «Сони» дейсанми, «Панасоник» дейсанми, «Плипс» дейсанми. Иккита «видик» олсанг, биттаси текин!

- Нега, Ҳожи ака? - дедим ҳайратланиб. - Биттасини пулга, биттасини текинга берадимиз?

Ҳожи ака ҳе-хелаб кулди.

- Нега текинга бўларкан? Икки ҳисса арзон бўлганидан кейин биттаси ёнга қоладими, ахир? Тижоратнинг айби йўқ-ку, тўғрими?! Биз тижорат қилаверибмиз, қилаверибмиз, қарасам, юким кўпайиб кетибди. Икки қўлимда иккита чамадон. Орқамда сандикдек сумка. Салапан халтанинг боғичини тишимга тишлаб олганман. Кетяпсам, биттаси йўлимни тўсди. Ўзининг тилида важир-важир қилади, тушунсам ўлай! Таржимон келди. «Нима деб алжираяпти бу?» десам, тушунтирди. «Юкингиз юз килодан ошиб кетибди-ку», дейди. «Юкимни оғирлиги унга тушибдими, ўзим кўтариб кетяпман-ку», десам, яна важир-важир қилди. «Нима деяпти?» десам, «Жаноб зиёратчимилар ё отмилар?» деб сўраяпти дейди. «Мен от бўлсам, бу эшшак», дедим-да, амаллаб самолётга чиқиб олдим. - Ҳожи ака хахолаб кулди. Косагулга қараб маъноли томоқ қириб қўйди. - Тўртта видик обкелгандим, иккитаси ёнга қолди. Ўғилчаём қизикади-да техникага. - Шундай деб яна косагулга қараб қўйди. - У ёқда-чи, дазмол пул экан. Янаги гал дазмол обораман. Баттол иккаламиз ўнта-ўнтадан олволсак, о-кей бўлади! Баттолнинг яна бир гапи бор. Учинчи қадаҳ билан тўртинчисининг орасига қил сиғмасин дейман, ип сиғмасин демайман, аммо-лекин арқон сиғадиган бўп кетса, юрак сиқилади-да, дейди. Топган гапини қаранг! Вой баттол-ей!

Косагул шишадаги охирги коньякни силқитиб қуйиб узатди.

Шишани ерга ташлади. Ҳожи ака тагида озгина қолдириб, пиёлани қайтарди.

- Яратган неъматингга шукр! Кўриб қўй, братан! Макруҳи тагида қолди!

- У ёқда манави масалага қандоқ қарайдилар, тақсир? —"деди косагул.

- Унақанги бетамиз гапларни гапирма, братан! - деди Ҳожи ака аччиқланиб. — Ичкилик ичган одам ўлимга маҳкум қилинади!

- Вой-бў, бир ўлимдан қопсиз-да, тақсир! - деди коса-гул. - Тақсир ўн бешинчи бўчка билан ўн олтинчи бўчка орасидан самосвал ўтмагунча қўймайдилар шекилли!

Ҳожи ака тутақиб кетди.

- Оғзингга қараб гапир, ўв братан! - деди қўлини пахса қилиб. - Мен сувини ичдим, билдингми? Макруҳи тагида қолди, билдингми?! Аввал ўрганиб олгин-да, кейин виступат қил, билдингми?!

Қарасам, жанжал чиқадиган. Секин туриб кета қолдим.

ТЕЛПАК

Агар палакат босиб ёзувчи бўлмаганимда албатта «шонли совет милициясининг» садоқатли ходими бўлардим. Ўзи болалигимдан орзуим шу эди... Майли, ҳозир гап бунда эмас. Бу воқеага кўп йиллар бўлди. Ўшанда арзимас нарса учун «совет милицияси»нинг фидойи старшинасини шунчалик ташвишга солганимдан ҳамон хижолатдаман. Аслида-ку айб менда эмас, «Пўнчик»да!

... Ўша куни мукофот пули олмасак, «Пўнчик» мукофотни «ювамиз» деб тикилинч қилмаса, шунча ғалва йўқ эди.

Шундай қилиб, лойиҳа институтининг «уч оға-ини ботирлари», яъни, Бобур - «Пўнчик», Ботир — «Тараша» ва Баҳром, яъни мен - лақабимни айтмай кўя қолай, иссиққина қаҳвахонага кирдик. Бурчакдаги илгичга кийим-бошларни ечиб, сосиска едик. Биттагина «Портвейн»ни бўшатдик.

- Эндй менга жувоб! - деди Бобур лунжини юмронқозикдек тўлдириб сосиска чайнарган. — Дилишкани боғчадан олмасам, ўртоқ хотин ўлдиради!

Зум ўтмай кийиниб келиб, яна тепамизда пайдо бўлди.

— Ма, эҳтиёт қил! — деди банди елим қоғоз билан ямалган каттакон папкамини стол тагига тикиб. - Анави ерда бегона кампания ўтирибди. Илиб кетмасин тагин!

«Пўнчик» пишиқ-да! Калласи ишлаганини қаранг. «Тараша» бир зум хаёл суриб ўтирди-да, сийрак киприкларини пирпиратди.

- Эшитиб кўр-чи, қорнимдан йиғламсираган товуш келмаяптими?

- Келяпти! - дедим илжайиб. - Меникидан ҳам қеляпти. Бояги вино зерикиб қолди, шеригини чақиряпти.

Ҳай, «йигирма олтинчиси»дан яна биттагинасини «отдик». Қорин тўқ - қайғу йўқ... Илгич олдига борсак, телпагим йўқ! Пальто бор. Шарф бор, фақат телпак йўқ. Янгигина, иссиққина телпагим! Илгич атрофини қарадик, бўм-бўш бўлиб қолган столларнинг тагигача ўрмалаб чиқдик: йўқ! Тамом-вассалом!

Тарвуз қўлтиқдан тушиб ташқари чиқдик. Қулоғим шунақанги музлаб кетдики, чертсангиз жиринг этиб синиб тушадиган. Ҳалиги кайфдан асар қолмади. Буни қарангки, эллик қадам юрмай тепасида неон чироқ ёниб турган «оперпункт» рўпарасидан чиқиб қолдик. Ҳар куни шу ердан ўтиб эътибор бермаган эканмиз.

- Бўлди! — деди Ботир тарашадек гавдасини ғоз тутиб. — Телпагинг топилади! Мана, милиция топиб беради!

Каталақдек хона тўғрисидаги столда ўтирган старшинанинг важоҳатини кўриб бақа бўлиб қолдим! Тўланбой полвон унинг олдида боғча бола! Ҳар елкасига иккитадан одам ўтирса чирпирак қилиб ташлайди! Юзлари қип-қизил. Соқол олаётганда бехосдан тиг тегиб кетса, камида бир ярим литр қон оқса кераг-ов!

- Киравер! - деди «Тараша» далда бериб. Кейин гапни совутмай старшинага мурожаат қилди. - Ўртоқ начальник! Жиноят содир бўлди. Ўғирлик!

Старшина чарчаганми, уйқудан қолганми, хузур қилиб обдан эснади. Этак томондаги лиқилдоқ курсиларга имо қилди.

- Т-а-ак... - деди кўзидан оққан мўлдир-мўлдир ёшларни артиб. — Т-а-ак...

- Ўртоқ начальник... — Ботир тагин гап бошлаган эди, старшина рапидадек кафтини кўтарди..

- Пастрадавший ким?

- Манаву! - Ботир менга имо қилди. — Ярим соат олдин...

- Минуточку, гражданин! - деди старшина анчайин кескин оҳангда. - Пастрадавшийнинг ўзи гапирсин!

Ҳаммасини айтиб бердим. Бир бошдан. Қўрқибгина... Старшина тоқат билан эшитди. Кейин стол тортмасидан қоғоз олди.

- Т-а-ак, энди бошлаймиз! - деди тантанавор алфозда. -Фамилиянгиз? Айтдим.
- Исмингиз? Айтдим.
- Иш жойингиз? Айтдим.
- «Полингиз?»... Ҳа, тушунарли... Вазифангиз? Айтдим.
- Уй адресингиз? Айтдим.
- Оилавий аҳволингиз? Унисиниям айтдим.
- Бобонгиз Улуғ Октябрь революциясидан олдин ким бўлган?
- Билмайман, — дедим ҳайрон бўлиб.
- Нега билмайсиз?
- Унда мен йўқ эдим.
- Харашо. Аввал судланганмисиз?
- Йўқ.
- Чет элда қариндошларингиз борми?
- Йўқ.
- Қандай мукофот олгансиз?
- Э, кўп олганмиз! - дедим мактаниб. - Бугун ҳам олдим. Ўттиз уч сўм. Кварталний мукофот!
- Унисини сўраётганим йўқ! - деди старшина асабийлашиб. - Сайланганмисиз?
- Бўлмаса-чи! Месткомда казначейман!
- Уф-ф! - Старшина қоғоз қиртиллатавериб чарчаб кетди шекилли, каттакон рўмолча билан пешанасини артди.

- Итак, нима бўлди? — деди кўзимга тикилиб. — Бир бошдан айтинг.

Ҳайрон бўлиб гоҳ унга, гоҳ Ботирга термилдим.

- Айтиб бердим-ку ҳаммасини.
- Гражданин Баҳром Холмирзаев... - у қўлидаги қоғозга қараб олди. - Тўйс... Холмуродов! Бояги айтганларингиз оғзаки гап. Буниси — дакумент! Айтинг-чи, пастрадавший Холмирза... тўйс Холмуродов, қайси стадия?

Капалагим учиб кетди.

- Қанақа «статья?»
 - Статья эмас, стадия! - деди старшина жеркиброқ. — Исклерозингиз нечанчи стадия?
 - Қанақа склероз?
 - Исклероз бўлмасангиз телпакни нега йўқотасиз?
 - Йўқотгани йўқ, ўғирлатди! — деди Ботир тушунтириб.
 - Минуточку, гражданин! - деди старшина. — Пастрадавшийнинг ўзи гапирсин! — Кейин бир зум ўйланиб қолди. -Харашо! Қайси кафега кирдингиз?
 - Мана шу, — дедим чайналиб. — Эллиқ қадам наридаги...
 - Оти борми ўша кафенинг?
 - «Ветерок».
 - Қайси кўчада жойлашган?
 - Мана шу кўчада. Ҳов ана, чироғи кўриниб турибди, ўртоқ лейтенант.
- Лейтенант деганим ёқди шекилли, старшина анча юмшади.
- Кўчанинг номини сўрасам, бу чирокни гапиради, - деди нолиб. - Одамларга ҳайронсан, қаёққа борганини ўзи билмайди-да, тагин притензия қилади! Итак, кафега кирдин-гиз... Кейин-чи?
 - Шу... ечиниб кийимларни илгичга илдик.
 - Қайси томондайди?
 - Нима «қайси томонда?»

- Вешалка!
- Бурчакда, чап томонда.
- Нега чап томонда?
- Ҳайронман.
- Нимадан ясалган? Ҳеч балога тушунмадим.
- Нима «нимадан ясалган?»
- Вешалкани сўраяпман! — деди старшина аччиқланиб. — Нимадан ясалган? Ёғочми, темирми?
- Темир! — дедим ишонч билан.
- Илгаги нечта эди?
- Қаранг, шунисиға эътибор бермаган эканман.
- Эсимда йўқ.
- Эсимда йўқ эмиш... Телпакни қайси илгичга илган эдин-гиз?
- Бунисиям... - дедим баттар эсанкираб. - Эсимдан чиқибди, ўртоқ лейтенант.
- Старшина бу гал ҳам юмшади.
- Харашо... кейин-чи?
- Шу... овқат едик.
- Қанақа овқат?
- Сосиска.
- Неча порса?
- Мен бир порс, манави бир ярим...
- Шеригингиз ўзи учун ўзи жавоб беради... Итак, қанча Ўтирдингиз кафеда?
- Бир соатча.
- Тиш дўхтирга қатнаб турасизми?
- Нимаиди? — дедим Ҳайратланиб.
- Саволни мен берман, пастрадавший Холмирза... тўйс, Холмуродов! Тишингизнинг мазаси йўқми?
- Йўғ-е, тишим бутун.
- Тиши бутун одам тўртта сосискани бир соат ейдими?
- Очирит кўп экан, - дедим ёлғон гапириб.
- Хўп, кейин нима бўлди?
- Кейин... кийинаман деб бундоқ қарасам, телпагим йўқ!
- Харашо, - деди старшина бир қадар енгил тортиб. -Телпагингиз қанақа эди?
- Шу... телпақдака телпақ...
- Оти нима ўша телпақнинг: кубанками, ушанками?
- Анавинга ўхшаган, - деб Ботир тиззасига қўндириб ўтирган телпақка имо қилдим.
- Старшина яна узоқ қоғоз қиртиллатди.
- Қачон сотиб олган эдингиз?
- Елка қисдим. Худо ҳаққи, телпакни қачон олганим паққос эсимда йўқ экан.
- Уч йилча бўлди, - дедим дудмал қилиб.
- Бизга конкретний гап керак, - деди старшина норози оҳангда. - Аниқ айтинг!
- Уч йил бўлди! — дедим таваккал қилиб.
- Қайси пайтда?
- Тушунмадим, - дедим кўзимни пирпиратиб.
- Нимани тушунмайсиз? - старшина юзимга синчковлик билан тикилди. - Ёзда олганмисиз, қишдами?
- Қиш эди!
- Соат неча эди?

- Пешинга яқин.
- Аниқроғи?
- Ўн икки ярим! - дедим иккиланмай.
- Ҳаво қанақа эди?
- Нима?
- Ўша пайтда, яъни, бундан уч йил аввал - йигирманчи январь куни кундуз соат ўн иккидан ўттиз минут ўтганда, телпак сотиб олаётганингизда об-ҳаво қанақа эди?
- Эсимда йўқ, - дедим тан олиб.
- Нега эсингизда йўқ? - деди старшина кўзимга боягидан ҳам синчковроқ тикилиб.
- Э, бўлди! - дедим ёдимга тушиб. - Гупиллатиб қор ёғиб турганди.
- Яхши! Текшириб кўрамыз. - У бир зум сукут сақлади.
- Неча сўмга олган эдингиз?
- Телпакними?
- Пальтони сўраётганим йўқ-ку! — деди старшина энсаси қотиб. Қаранг, буниси ҳам хаёлимдан кўтарилган эди.
- Қирқ сўм! — дедим оғзимга келганини айтиб.
- Қаердан?
- Бозордан. Старшина уф тортди.
- Магазин тўла телпак, булар бозорга югуради. Қайси бозордан?
- Эски шаҳардан.
- Кимдан олгансиз?
- Битгасидан.
- Аниқ гапиринг! Ким экан ўша телпакфуруш?
- Қаёқдан билай.
- Одамларга ҳайронсан. Мол олади-ю, кимдан олганини билмайди. Телпак сотган одам эркакмиди, хотинми?
- Эркак эди, - дедим жонланиб.
- Алоҳида белгиси бормиди?
- Ниманинг?
- Ниманинг эмас, кимнинг! - деди старшина хуноби ошиб. - Телпакфурушни сўраяпман!
- Бор эди! Бошига бир эмас, учта телпакни устма-уст кўндириб олган эди.
- Телпакни ўша одамдан олганингизга гувоҳингиз борми?
- Йўқ, - дедим ростини айтиб.
- Шунақа-да! - старшина надомат билан бош чайқади. - Ҳозир кўрсангиз танийсизми?
- Телпакними?
- Телпакфурушни! - деди у тоқати тоқ бўлиб. - Кейин бир қадар жаҳлдан тушди шекилли, осойиштароқ сўради: - Астари қанақа эди?
- Нима?
- Телпакнинг астари қанақа эди? Кўкми, қорами, қизилми? Ўлай агар, телпакни шунча кийиб астарига қарамаган эканман.
- Эсимда йўқ, — дедим бўшашиб. Старшина хўрсинди.
- Одамларга ҳайронсан. Кийим кийишни билади-ю, рангига қарамайди. Алоҳида белгилари бормиди?
- Телпакфурушнингми?
- Телпакнинг!
- Нажот кутиб Ботирга қарадим.
- Бор эди! - деди «Тараша» ўтирган жойида бир қимирлаб. - Чап кулоқчини қийшиқроқ эди. Куядори ҳиди келиб турарди.

- Малчите пажалиста, гражданин! - Старшина жўвадек бармоғини кўтариб, пўписа қилди.
- Гувоҳ сифатида сўраганимда жавоб берасиз. - А, вапше, - деди ҳафсаласи пир бўлиб, - битта гувоҳ инobatга ўтмайди. Камида иккита керак. - Кейин менга юзланди. - Мўйнаси қанақа эди?

Эсанкираб қолганимдан саволини яхши тушунмадим.

- Нега анқаясиз, пастрадавший? - У қошини чимирди. - Қанақа мўйна эди? Норками, қоракўлми, андатрами?

- Қуён эди!

- Алоҳида белгиси бормиди?

- Телпакнингми?

- Қуённинг! Қуённинг ранги қанақа эди?

- Кулранг эди!

- Эркакмиди?

- Телпакфурушми?

- Қуён! - деди старшина ростмана бўғилиб. - Қуён эр какмиди, урғочими?

Боядан бери чидаб ўтирган «Тараша»нинг тажанглиги тутиб кетди шекилли, шартга ўрнидан турди.

- Хунаса! - деди кўлини пахса қилиб. - Хунаса қуён эди! Бир оёғи чўлоқ эди! Бир кўзи ғилай эди!

- Гражданин! - старшина чакқонлик билан ўрнидан туриб устимизга бостириб кела бошлади. Аммо хона ўртасида такқа тўхтаб қолди. Баркашдек юзининг марказида кўриниб-кўринмай турган тугмачадек бурни қимирлаб кетгандек бўлди. Ҳавони бир-икки хидлади-да, ғолибона илжайди.

- Йигирма олти! — деди тантана билан. — Йигирма олтинчи портвейн! -гурс-гурс юриб бориб, стол устидаги телефон гўшагини юлқиб кўтарди. - Алё, хушёрхонами? Оперуполномочинний Эшбоев гапиряпти...

- Қо-о-оч! - «Тараша» шунақанги чинқирдики, хона жаранглаб кетди. — Қочиб қол! — деди-ю, ўзини эшикка урди. Оёғим остида ётган папкамга чанг солиб, мен ҳам кетидан ташландим.

... Атрофи гарбил тахта билан ўралган, зилзиладан кейин қайта қурилаётган аллақандай бино тагига етганда нафасимизни ростлаб олдик.

- Хафа бўлма, ўртоқ, - деди Ботир ғарч-ғурч қор кечибораркан. — Бошинг совқотган булса, менинг телпагимни кийиб кетақол...

- Э, йўқол! — дедим алам билан...

Уйга келишим билан келинингиз чиройли табассум ҳадя этди:

- Телпагингиз қани?

- Ие, тушиб қопти! — дедим бошьяланглигим энди эсимга келгандек сочимни чангаллаб.

Келинингиз боягидан ҳам чиройлироқ жилмайди:

- Бошингиз тушиб қолмадими ишқилиб?

... Эртасига «Пўнчик» одатдагидек ишга кечикди. Ботир билан кечаги ҳангомани эслашиб ўтирсак, котиба қиз Гуличка эшикдан мўралади.

- Сиз! - деди менга кўлини бигиз қилиб. - Директорга! Срочно!

Юрагим така-пука бўлиб кирсам, директор тажанг бўлиб турган экан.

- Кеча нима хунар кўрсатдингиз? - деди чимирилиб. Энди оғиз очмоқчи эдим, жеркиб берди:

- Ўн беш сутка ўтиришни хоҳламасангиз манави жаримани тўлаб келинг. Эллик сўм!

- шундай деб аллақандай қоғозни юзимга улоқтирди. - Ичадиган - булар, балогардон - мен!

Хонага қайтиб кирсам, «Пўнчик» энди келиб турган экан.

- Нима бўлди? - деди Ботир иккови бараварига.

- Ўл бўлди, дард бўлди! - дедим бақириб. - Сен, ярамас «Пўнчик» кафега судрамасанг, телпагим йўқолмасди... Телпагим йўқолмаса...

- Телпак? - Бобурнинг лунжи шишиб кетгандек бўлди. -Папкангни очиб кўр-чи?

Ҳеч балога тушунмай, каттакон папкамни очдим. Қай кўз билан кўрайки, қадрдон телпагим бир қулоқчини қийшайиб илжайи-и-иб ётибди! Алам билан «Пўнчик»нинг ёқасига ёпишдим. Лўппи юзи тандирдан янги чиққан нондек қизариб кетди.

- Қўйвор! - деди хансираб. - Кеча бегоналар илиб кетмасин деб папкангга солиб қўйгандим. Яхшиликка ёмонликми, «Чурук папка!»

Ана холос! Баҳонада менинг лақабимни ҳам билиб олдингиз.

«ҲАЯЖОНЛАНМАНГ»

Машойихлар билиб айтган экан: дўстнинг эскиси, хотиннинг янгиси яхши бўларкан. Янги хотин дегани-чи, янги калишга ўхшаркан, вей! Иссиққина, юмшоққина. Торгина... Аввалги хотини сигирмижоз эди. Лапанглаб юрадими-ей, овқатни пишиллаб ейдими-ей... Бунисининг юргани билин-майди-я! Мушукка ўхшайди, барака топгур! Бирам одобли, бирам меҳрибон! Икки гапнинг бирида «жоним» дейди.

Унсизгина пилдираб келади-да, тиззасига ўтириб олади. Тиззасига ўтири-и-и-б, томоғини ялайди. Шундай қилса, эркак кишининг асаби ором олармиш. Дўхтир-да, билади... Аввалги эри шундоқ хотиннинг қадрига етмаган экан, номард!

Мана, бугун ҳам диванда ўтире-е-еб, «Саломатлик» журналини ўқиётган экан. Эри эшикдан кириб келиши билан мулойим товушда сўради:

— Яхши келдингизми, жоним?

— Яхши, - деди эр, - бугун мажлис бўлди.

— Ҳаяжонланманг, жоним, ҳаяжонланманг, - деди хотин. Эр хайрон бўлди.

— Ҳаяжонланаётганим йўқ. Ишхонада мажлис бўлди. Мажлисда...

— Ана, яна ҳаяжонланяпсиз! Мажлис бўлса бўпти-да! Шунгаям ҳаяжонланиш керакми?

— Ҳаяжонланаётганим йўқ, ахир! - деди эр баттар ҳайратланиб.

— Кўйинг, жоним, арзимаган мажлис деб ҳаяжонланманг. Бир марта гапимга кириг. Илтимос, ҳаяжонланманг!

— Ҳой, барака топгур, ҳаяжонланаётганим йўқ!

— Ана, кўлингизни паҳса қияпсиз. Биринчи стадия. - Хотин унинг кўзига диққат билан тикилди. - Нима кераги бор ортиқча ҳаяжонни! — Ҳаяжонланаётганим йўқ, дедим-ку! -Эр инграб юборди. — Ҳаяжонланаётганим йў-ў-ўқ!

— Овозингиз титра-а-аб чиқяпти. Демак, ҳаяжонланяпсиз. Одам ҳаяжонланса, юрак тез уради. Юрак тез урса, томирдаги қон оқими кучаяди. Ҳаяжонланманг, жоним, ҳаяжонланманг! Ўтиринг, томоғингизни ялаб қўяман. Фақат ҳаяжонланманг!

— Ҳаяжонланаётганим йўқ, инсон, ҳаяжонланаётганим йў-ў-ўқ!

— Кўрдингизми, овозингиз борган сайин баланд чиқяпти, жоним. Одам қаттиқ ҳаяжонланса шунақа бўлади. Аввал овози титраб чиқади. Кейин баландлашади. Қон оқими кучайса, адриналин кўпаяди. Андриалин кўпайса, босим кўтарилади. Босим кўтарилса, қон томирлари зўриқади. — Хотан азза-базза ялинди. — Хўп денг, жоним, ҳаяжонланманг!

Эр тиззасини муштлади.

— Ҳаяжонланаётганим йўқ, дейман-а, ҳаяжонланаётганим йўқ!

— Ана, бақиряпсиз! Кўзингиз бежо... Иккинчи стадия! Қон томирлари зўриқса, асаб толалари ўлади. Асаб толаси ўлса, одам инсульт бўлади: фалаж! Кўзи ғилай бўли-и-иб, оғзи қийшайи-и-б қолади. Оёқ-қўли ишламай қолади. Мен психиатрман-ку, жоним, биламан-ку! Хўп денг, ҳаяжонланманг!

- Ҳаяжонланаётганим йўқ! - деди эр бўкириб. - Ҳаяжонланаётганим йўқ, ғалча, ҳаяжонланаётганим йў-ў-қ!

- Оғзингиздан кўпик чиқа бошлади. Учинчи стадия! Фалаж бўлсангиз ундан нари-я, жинни бўп қолсангиз... Хўп деб қўя қолинг, жоним, ҳаяжонланманг!

- Нима? «Жинни?» Ким жинни?! - Эр аввал столни муштлади. Кейин қўшқўллаб сочини юла бошлади. - Ҳаяжонлана-ётганим йўқ! До-о-од! Войд в-а-од! Ҳаяжонланаётганим йў-ў-ўқ!

... Ҳушига келиб қараса, хотин нариги хонадан кимгадир телефон қияпти.

- Аллөөё, бу жиннихонами? Флорочка, ўзингмисан, жоним? Ҳаяжонланма-а-а-ай ўтирибсанми? Эримга неча марта айтяп-ман: ҳаяжонланманг, ҳаяжонланманг, десам, бу яна ҳаяжонланяпти. Пешонам қурсин, аввалги эрим ҳам ҳаяжонланиб-ҳаяжонланиб, уч ойда жинни

бўп қолувди. Буниси бир ойгаям бормайди шекилли?.. Нима? Йў-ў-ўқ, у ёғини ўйлаб қўйганман. Гугурт, пичоқ, болта - ҳаммасини бекитиб ташлаганман. Нима дединг? Вой, сенинг эрингни уже опкелишдими? Яна битта койка тайёрлаб қўй, жоним! Эрта-индин меникиям бориб қолади-ёв...

ЎТКИР ҲОШИМОВНИНГ НАШР ЭТИЛГАН КИТОБЛАРИ

1962

Пўлат чавандоз. Очерклар. Ўйлар. Тошкент. «Тошкент» нашриёти.

1965

Гунафша. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. «Ёш гвардия» нашриёти.

1966

Одамлар нима деркин... Қисса. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1970

Бир томчи шудринг. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. «Ёш гвардия» нашриёти.

Баҳор қайтмайди. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

День мотылка. Повесть и рассказы. Москва. Издательство «Молодая гвардия».

1971

День мотылка. Повесть и рассказы. Переиздание. Москва. Издательство «Молодая гвардия».

1973

Қалбингга қулоқ сол. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1974

Прислушайся к сердцу. Повесть и рассказы. Ташкент! Издательство Литературы и искусства им. Г.Гуляма.

1975

Узун кечалар. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. «Ёш гвардия» нашриёти.

Нимадир бўлди. Ҳикоялар. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1977

Ер фарзандимиз. Ўйлар. Тошкент. «Ўзбекистон» нашриёти.

Нур борки, соя бор. Роман. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1979

Светне безтени. Роман. Москва. Издательство «Советский писатель».

1980

Қуёш тарозиси. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1981

Нур борки, соя бор. Роман. Қайта нашр. Тошкент. «Ёш гвардия» нашриёти.

Машина сотаман. Ҳажвий ҳикоялар. Тошкент, «Муштум» кутубхонаси».

Дунёнинг ишлари. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат

нашриёти.

1982

Нур ва соя. Ҳикояҳо. Душанбе. Нашриёти «Маориф».

1983

Свет не без тени. Роман. Переиздание. Ташкент. Издательство Литературы и искусства им. Г.Гуляма.

Ялпиз сомса. Ҳикоялар. Тошкент. «Ёш гвардия» нашриёти.

1984

Дела земные. Повесть и рассказ. Москва. Издательство «Советский писатель».

Оқкамалак. Ҳикоялар. Ўйлар. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1985

Сирли юлдуз. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

Ласточки летают высоко. Повесть и рассказы. Ташкент. Издательство «Ёш гвардия».

1986

Икки эшик ораси. Роман. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1987

Хазина. Уйлар. Тошкент. «Ўзбекистон» нашриёти.

Икки карра икки беш. Қисса ва ҳикоялар. Тошкент. «Ёш гвардия» нашриёти.

Дела земные. Повесть и рассказы. Переиздание. Ташкент. Издательство Литературм и искусства им. Г.Гуляма.

1988

Войти и выйти. Роман. Москва. Издательство «Советский писатель».

1989

Икки эшик ораси. Роман. Қайта нашр. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1990

Нотаниш орол. Ўйлар. Тошкент. «Ёш гвардия» нашриёти.

1991

Изтироб. Ҳикоялар. Тошкент. «Ёзувчи» нашриёти.

1992

Тушда кечган умрлар. Роман. «Шарқ юлдузи» журнали. 6-7-сонлар.

1993

Шумлик. Ҳикоялар. Тошкент. «Нур» ИИЧБ - «Ёзувчи» нашриёти.

Баҳор қайтмайди. Сайланма. Бир жилдлик. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

Сайланма. Икки жилдлик. **Нурли дунё.** Биринчи жилд. Тошкент. «Нур» ИИЧБ-«Шарқ»

Нашриёт-матбаа концерни.

Сайланма. Икки жилдлик. **Умр савдоси.** Иккинчи жилд. Тошкент. «Нур» ИИЧБ-«Шарқ»
Нашриёт-матбаа концерни.

1994

Тушда кечган умрлар. Роман. Тошкент. «Шарқ» Нашриёт-матбаа концерни.

Тўйлар муборак. Комедия, Ҳикоялар. Тошкент. «Наврўз» нашриёти.

1996

«Икки эшик ораси». Роман. XX аср ўзбек романи серияси. Тошкент. «Шарқ» Нашриёт-матбаа концерни.

1998

Осмондан тушган пул. Ҳажвий ҳикоялар. Тошкент. «Маънавият» нашриёти.

Сайланма. Икки жилдлик. **Нурли дунё.** Биринчи жилд. Тошкент. «Шарқ» Нашриёт-матбаа концерни.

Сайланма. Икки жилдлик. **Умр савдоси.** Иккинчи жилд. Тошкент. «Шарқ» Нашриёт-матбаа концерни.

Дафтар хошиясидаги битиклар. Қирқ йиллик кузатувлар китоби. Тошкент. «Шарқ» Нашриёт-матбаа концерни.

Икки эшик ораси. Роман. XX аср ўзбек романи серияси. Тошкент. «Шарқ» Нашриёт-матбаа концерни.

Чана. Болалар учун ҳикоялар. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

Саҳна асарлари

Хазон бўлган баҳор. Драма.

Инсон садоқати. Рухий драма.

Тўйлар муборак. Комедия.

Виждон дориси. Сатирик комедия.

Қатағон. Фожа.

Драматик асарлари мамлакатимизнинг кўплаб театрларида, қўшни мамлакатларда саҳналаштирилган. Асарлари асосида ўнлаб телеспектакллар, телефильмлар, бадиий ва ҳужжатли фильмлар яратилган.

Кўпгина асарлари инглиз, француз, немис, испан, форс, араб, япон, ҳинд ва бошқа хорижий тилларга таржима қилиниб, вақтли нашрларда чоп этилган.

«Нур борки, соя бор» булғор тилида, «Дунёнинг ишлари» вьетнам тилида китоб бўлиб чиққан. «Тушда кечган умрлар» «Икарус» журналида (АҚШ) нашр қилинган. «Дунёнинг ишлари», «Нур борки, соя бор», «Икки эшик ораси» асарлари мактаб ва олий ўқув юртлири дастурларига киритилган.

Нашр этилган китобларининг умумий тиражи 2 миллион нусхадан ошади.

Эълон қилинган асарларнинг умумий ҳажми

Бадиий-наصريй асарлар — 150 босма тобоқ. Ўйлар — 100 босма тобоқ. Драматургия — 20 босма тобоқ. Бадиий таржималар — 30 босма тобоқ.

Ўзбекистон Ёшлар мукофоти совриндори (1976). Ойбек номидаги адабиёт мукофоти совриндори (1981), Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти совриндори (1986),

Ўзбекистон Халқ ёзувчиси (1991). «Меҳнат шуҳрати» (1997), «Буюк хизматлари учун» (2001) орденлари билан тақдирланган.